

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Мирзо улуғбек номидаги самарқанд
Архитектура – қурилиш институти

Қўл ёзма ҳуқуқида

Қўчқоров БОБУР ЭРМУҲАММАДОВИЧ

ЎРТА ҚАВАТЛИ ТУРАР ЖОЙ БИНОЛАРИ ТЕНДЕНЦИЯСИ ВА
АРХИТЕКТУРАСИ
(Самарқанд шаҳри мисолида)

5A580101 – «Бино ва иншоотлар архитектураси» мутахассислиги бўйича
магистр даражасини олиш учун

МАГИСТРЛИК ДИССЕРТАЦИЯСИ

Иш кўриб чиқилди ва
ҳимояга рухсат берилди
«Архитектуравий лойиҳалаш»
кафедраси мудири
_____доц. Балгаев А.Б.
«_____» _____ 2012 й

Илмий раҳбар, арх.н.доц
_____Тоштемиров Р.Т.

САМАРҚАНД - 2012 й

Мундарижа

Кириш	2
I - боб. Урта каватли турар жой биноларининг хажмий- режавий тузилишига таъсир килдиган омиллар.	9
1.1. Социал – демографик омиллар.	9
1.2. Табiiй - иклим шароити	16
1.3. Аҳолининг миллий урф – одатлари, анъаналари	29
I-боб хулосаси.	33
II - боб. Урта каватли турар жой уйларини лойихалаш ва қурилиши тажрибалари тахлили.	
2.1. Анъанавий халқ уйларида табiiй-иклим шароитларининг ҳисобга олиниши.	34
2.2. Ўзбекистон шаҳарларида урта каватли турар жой уйларининг ривожланиш тарихи.	42
2.3. Республикамиз ва Хориж мамлакатларида урта каватли турар уйларни лойихалаш ва ташкиллаштириш усуллари. . .	51
II – боб хулосаси.	60
III - боб. Урта каватли турар жой уйларни ривожлантириш ва хажмий- режавий ташкиллаштириш таклифлари.	61
3.1. Квартираларнинг режавий тузилиши ва хажмий- фазовий ташкиллаштириш.	61
3.2. Урта каватли турар жой уйларни блок – квартира ва блок-секция тизимида ривожлантириш.	67
3.3. Турар жой уйларининг оптимал типлари таклафи ва уларни иморат қурилишида қуллаш ва ташкиллаштириш усуллари. . .	72
III – боб хулосаси.	76
Якуний хулоса ва таклифлар.	78
Фойдаланилган адабиётлар.	80

Кириш

1. Танланган тадқиқот мавзусини асослаш. Бугунги кунда шаҳар ва кишлоклар ободонлашиб, замонавий корхоналар, кенг ва равон йуллар, таълим ва табиий муассасалари, спорт мажмуалари ва стадионлар бог ва хиёбонлар бунёд этилаётганлиги шаҳар ва кишлокларимиз кифасини шаҳар ва кишлокларда ҳаёт сифатини, ишлаб чиқариш муносабатларининг мазмун-мохиятини узгартиришга барча сервис соҳаларида олиб борилаётган ислохотлар привард натижада ягона мақсадга – Ўзбекистон халқига муносиб турмуш шароити яратиш, одамларнинг даромади ва фаровонлигини изчил ошириб бориш касб ва маънавий салоҳиятини руёбга чиқариш учун зарур имкониятлар яратиб беришга қаратилгандир. [1,2,3,4]

Республикамизнинг барча вилоятларида булган каби, Самарканд вилоятида ҳам улкан бунёдкорлик ишлари олиб борилмоқда. Самарканд кейинги йилларда мамлакатимизнинг саноати жадал ривожланаётган вилоятлардан бирига айланди. Шунингдек Самарканд шаҳри туризм шаҳрига айлантириш борасида сайёҳларга хизмат курсатиш инфратузилмаси изчил ривожланмоқда. Вилоятнинг шаҳар ва туманларида, кишлокларида савдо мажмуалари, хизмат курсатиш шаҳобчалари сони тобора ортмоқда. Бу аҳолига қулайликлар яратиб, жойлардаги инфратузилма ривожига катта ҳисса қўшмоқда.

Президентимиз И.А. Каримов ташаббуслари билан Самарканд шаҳрини жаҳон туризм шаҳрига айлантирилди ва бу борада улкан бунёдкорлик ишлари олиб борилмоқда. Биргина 2010 йилда шаҳримизда Улугбек расадхонасини қайта қуриш, атроф муҳитини ободонлаштириш, Гури Амир Бибихоним масжиди ва Регистон ансамбллари ва бошқа объектлардаги кенг қуламли бунёдкорлик ишлари, олиб борилди. Бустон Сарой, М. Улугбек ва А. Беруний шох кучаларини қайта қуриш лойиҳалари ва қурилишлари олиб борилди. Бу кучаларда янги типдаги замонавий турар жой уйлари ва жамоат бинолари мажмуалар қурилди ва реконструкция ишлари олиб борилмоқда.

Хозирги кунда Самарканд шаҳрида турар-жой уйларини лойихалаш ва қуриш бўйича улкан ишлар амалга оширилмоқда, бой тажрибалар ва материал тупланган ва буларни таҳлил қилиш вақти келди.

Бундан ташқари Самарканд шаҳри учун ўрта ва кўп қаватли турар жой уйларнинг архитектурасини тадқиқ қилиш бўйича илмий ишлар олиб борилмаган, олиб борилганлари ҳам саноклидир (мақола ва бошқалар).

Самарканд шаҳри учун замонавий талабаларга ва жаҳон стандартларга жавоб берадиган янги типдаги турар жой уйларни ва уларнинг ҳажмий-режавий структурасини такомиллаштириш ва ривожлантириш тамоилларини ишлаб чиқиш ва архитектураси яратиш давр талабидир.

Шу боисдан диссертация ишида қутарилган масалалар ниҳоятда долзарбдир.

Ўзбекистон шаҳарлари, шу жумладан Самарканд шаҳри жадал суръатлар билан ривожланиши ва таракқиёти, шаҳарда турар жойлар қурилиш ҳажмини ошишига олиб келмоқда, натижада қишлоқ хўжалигининг унимдор ерлари доимий равишда қурилиш учун ажратилиши бу эса қишлоқ хўжаликги ҳудудларнинг қамайиб боришига олиб келмоқда, уларни иқтисод қилиш турар жой иморат қурилишини зич жойлашуви ва қаватларни қутариш эҳтиёжини келтириб чиқаради. Бу билан боғлиқ факторларни комплекс уйғунлигини ҳисобга олсак, ушбу муаммони бартараф қилишнинг узига ҳос икки хусусияти яққол номоён бўлади. Бир томондан бинолар қурилишида қам қаватликка кўпроқ эътибор қилинса, иккинчи томондан ўрта қаватли бинолар қурилишини йўлга қуйиш ва бунда 2-3-4-9 қаватли бинолар билан қурилиш иморат қурилишини зичлигини оширишга олиб келади.[1,3,4]

Зарафшон воҳасидаги кўпгина шаҳарлар, шу жумладан Самарканд шаҳри ҳам мураккаб табиий-иқлимий шароитларда ва қишлоқ хўжалигининг сер унимдор бўлган ерларда жойлашаган шаҳарлар аҳолисининг аксарияти қишлоқ хўжалиги билан шугулланади. Бу эса уларнинг турмуш тарзига ва шаҳар турар жой қурилишини ташкил этишига ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Шаҳар масканларида ўрта қаватли уйларнинг қурилиши

шахарсозликнинг кўп тармокларидан бири булиб, ўз таъсирини курсатади: кам каватли уйлар хоналардаги турли элементларнинг узаро уйғунлигининг сустлашувига, ховли системасининг йуқолиши; хонадонларнинг ердан узоклашиши, микро-климатнинг бузилиши, тураржой аҳолисининг рухий ҳолатига салбий таъсир этиши.

Кам каватли турар жой уйларининг структурасида ташкил этилган ички ва ташқи ховлиси микроклимига таъсир этувчи омил булиб, уларда маъиший ва хужалик ишлари ёз мавсумида фаол олиб борилган. Замонавий оммавий иморат қурилиш амалиётида шундай аҳвол вужудга келдики, куп секцияли уйлар билан қурилган шаҳар турар жой масканларининг бир хилликка, ёзги хоналарининг квартиралар тизимида нотугри режалаштирилиши, квартира хоналари ва уйлардан тўлиқ фойдаланишда кийинчилик тугдирмоқда.

Юқоридаги камчиликларни бартараф қилиш йули урта каватли уйларнинг турлари ва улардаги квартиралар хоналари тизимини шакллантириш ва ҳажмини кенгайтириш, уларнинг ҳар бирида ривожлантирилган ёзги хоналар, ховли-боғча ва турар жой гуруҳларида ховлилар тизимини қуллаш эса аҳолии талабларини кондиритиш ва шу билан бирга квартираларда ер муҳитини яратиш, атроф муҳит билан уйғунлашган масканларни яратиш орқали амалга оширилади.

Ҳозирги даврда хориж мамлакатларида урта каватли уйларнинг янги авлоди ишлаб чиқилган ва улар эса нафакат ҳамма қулайликдан ташқари турар жой иморат қурилишнинг зичлигини ва сифатини оширишга олиб келинган.

Кичик ва ўрта шаҳарлар турар жой иморат қурилиши, унинг қулами ва тараккиётига ёрдам берадиган ҳолат урта каватли зич жойлашган уйларда унча катта бўлмаган ховли жойларни ташкил қилиш ҳисобланади.

Шуни ҳисобга олган ҳолда ушбу ишда Зарафшон воҳасида архитектура ва шаҳарсозлик талаблари асосида қулай турар жой биноларини лойиҳалаш

ва курилиши бўйича илмий текшириш ишлари олиб борилди. Шу билан бирга куйидаги бир-бирига боғлиқ объектлар кўриб чиқилди.

“Блок+квартира +блок-секция+турар жой уй+ турар жой гуруҳи” тизими архитектура ва шаҳарсозликда янгилик ва яхлитлик сифатида, бу масалаларнинг долзарблиги диссертация мавзуси сифатида танлашга асос қилиб олинган.

2. Танланган мавзунинг ўрганиш даражаси. Ўзбекистонда урта ва куп каватли турар жой уйларни лойиҳалаш ва курилиши, методология ва типологиясига оид асарлар ичида М.С. Бабиевский, А.А. Махкамов, А.В. Эсенов, А.С. Уролов ва бошқаларнинг ишларини алоҳида кўрсатиш керак бўлади. Ўзбекистон анъанавий халқ турар жой уйлар архитектураси, курилиши ва тарихини ўрганишга бағишланган асарлар ичида В.Л. Воронина, Р.Р. Абдурауслов, В.Д. Дмитриев, С.Н. Полупанов, В.А. Лавров, П.М. Зоҳидовнинг Р.Т. Тоштемиров ва бошқаларнинг ишлари диққатга сазовордир.

Республикаимизнинг урта ва куп каватли турар жой архитектураси ва курилиши ривожланишига С.Р. Адилов, Л.Т. Адамов, Х.А. Асомов, М.С. Булатов, П. Караш И.Н. Ноткин, И.С. Мерпорт, А.С. Косинский, Т.Ф. Кодирова, В.Якушев каби Республикаимизнинг машҳур меъморлари катта ҳисса қўшдилар.

Ўзбекистонда турар жой умумий методологик концепциясини ишлаб чиқиш бўйича И.И. Ноткин, Г.И. Коробцев, Т.Ф. Қодирова, Л.Н. Русанова, Г.Д. Гитберг, О.С. Жабборов, Г.Д. Рапоорт, Р.Т. Тоштемиров, Г.Д. Польштарак, А.А. Фармонов ва бошқаларнинг илмий ишларни санаб ўтиш ўринлидир.

Республикаимизнинг турар жой архитектура ва қурилиш муаммолари бўйича ҳозирги кунда ТашЗНИИЭП, ЎзНИИП градостроительства Ташбошплан, ТАСИ ва СамДАҚИ архитектура ва қурилиш факультети илмий ходимлари ҳам иш олиб бормокдалар.

3. Тадқиқот ишнинг мақсад ва вазифалари. Диссертациянинг мақсади Самарканд шаҳри учун, илмий асосланган ўрта қаватли турар жой уйларнинг янги турлари ва уйларнинг хажмий-режавий тизимини шакллантириш, ташкиллаштириш ва такомиллаштириш, ҳамда уларнинг структураси тизимлашишида янги типдаги ёзги хоналар-хавлиларни киритиш, ривожлантириш тамойиллари таклифлари ва тавсияларни ишлаб чиқиш.

Тадақиқотнинг вазифаси:

-квартира ва турар жой уйлар, уйларнинг квартираларини шакллантиришига таъсир этувчи омилларни тадқиқ этиш, талабаларни аниқлаш ва уларни турар жой уларни лойиҳалаш, қурилишида қўллаш;

- халқ уйларининг архитектуравий-типологик ечимларини тадқиқ этиш; уларнинг усулларни қўллаш турар жойларни лойиҳалашда қўллаш;

- республикамиз ва хориж мамлакатларда замонавий ўрта қаватли турар жой уйларнинг хажмий режавий тузилиш ва хажмий-фазовий ташкиллаштиришнинг комплекс таҳлил қилиш;

- Самарканд шаҳри шароитида турар жой иморат қурилиши учун квартиралар номенклатураси ва турар жой уйларнинг турлари ва хажмий-режавий тузилиши ҳамда уларнинг ривожлантириш тамойилларини ишлаб чиқиш;

-квартира + уй + уйлар гуруҳларининг бир-бирига структуравий боғлиқлигини аниқлаш, критерияларини ва қидирув моделини ишлаб чиқиш

-самарканд шаҳри турар жой туманларида натурада қўзатиш ва тадқиқот ўтказиш;

4. Тадақиқотнинг объект ва чегараси. Ўрта қаватли тураржой уйларнинг типологик тизимини тадқиқот объекти қилиб олинди. Зарафшон воҳаси ҳудудларидаги шаҳарлар ҳамда воҳаси иқлимига тўғри келадиган мамлакатларда қурилган уйлар мисолида тадқиқот ўтказилади.

1). Лойихала ва адабиётлар ва манбаъларни урганиш, ўзимизнинг ва хориж мамлакатларда ўрта қаватли турар жой уйлари лойихалаш ва қурилишини тажрибасини таҳлил этиш;

2. Квартира, турар жой уй ва турар жой гуруҳи тизимида ривожлантирилган ёзги хоналарини қўллаш ва уларнинг боғлиқлиги ва критерияларини аниқлаш;

5. Тадқиқот методикаси. Тадқиқот қуйидаги тизим ва комплекс методлари асосида олиб борилади.

-турар жой биноларининг типологик хусусиятларнинг урганиш;

-республикамиз ва хориж мамлакатларида ўрта қаватли биноларини лойихалаштириши, илмий адабиётлар асосида урганиш.

-квартира тизимида қушимча равишда ёзги хоналар тизимини киритиш боради қурастувлар олиб бориш.

6. Илмий янгилик. Турар жой уйларнинг лойихалаш, қуриш ва уйлари лойихалаш, қуриш ва муҳитини ечиш учун Зарфшон воҳасининг ҳудудларини архитектуравий - қурилиш районлари чегарасини аниқланди; Турар жой уйларни лойихалашда блок-секция услубини қўллаш ва турар уйларнинг архитектуравий-режавий ташкиллаштириш тамойиллари ва усулларини такомиллаштириш; Самарканд шаҳри шароитида ўрта қаватли турар жой уйлар ва турар жой гуруҳларини – маҳалла бирлигини ташкиллаштириш тамойилларини ишлаб чиқиш;

7. Амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг амалий аҳамияти шундан иборатки, Самарканд шаҳри шароитида тақлиф қилинган ўрта қаватли турар жой уйлари ва уларнинг оптимал блок-квартира ва блок-секциялари максимал талабларига жавоб беради ҳамда қурилишни иқтисодий самарадорлигини оширишда ва турар жой биноларининг баддий образи, композицияларини яхшилашга олиб келади;

Диссертация кириш, урта боб, якуний хулосалар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Умумий ҳажми -81 бет, расмлар ташкил килади, фойдаланилган адабиётлар рўйхати- 44 т а.

Диссертациянинг кириш кисмида тадкикот мавзусининг долзарблиги, ишнинг мақсади ва вазифалари, муаммонинг ишланганлик ҳолати, тадкикотнинг илмий янгилиги, тадкикот предмети, объекти, бажарилиш услуби ва унинг амалий аҳамияти очиб берилган.

Биринчи бобда, Ўрта қаватли турар жойларнинг шаклланишига таъсир қиладиган омиллар кўриб чиқилган ва архитектуравий-қурилиш райони ва уларнинг кичик районларни умумий характеристикаси берилган ҳамда, социал-демографик ва бошқа омиллар ўрганилган.

Иккинчи бобда, Ўрта қаватли турар жой уйлари халқ-хил турлардаги хажмий-режавий тузилишлари ва уларнинг квартиралари ва ёзги хоналарнинг ҳамда боғ - ховлиларнинг ташкиллаштириш тенденциялари ва усулларни ўрганиш бўйича материаллар ва таҳлиллари берилган. Бундан ташқари иссиқ иқлим шароитида квартираларнинг архитектуравий-режавий ечимлари кўриб чиқилган, ҳамда ёзги хоналарни турлари ва ховлилар (приквартирных участкав) ва уларни ташкиллаштириш ва бир-бирлари билан боғлаши масалалари қаралган.

Учинчи бобда, Ўрта қаватли турар жой уйлари хажмий-режавий ечимлари ва ташкиллаштириш таклифлари, уларнинг бриктириш (туташтириш) тамойиллари ва турар жой иморат қурилишни ташкиллаштириш усуллари ва Самарканд шаҳри ва бошқа ҳудудларида уларни қўллаш тавсиялари берилган.

Хулоса ва тавсиялар кисмида диссертация якунлари ва ишлаб чиқилган илмий таклиф-мулоҳазалар берилган.

Диссертация мавзуи бўйича 3та илмий мақола chop этилган. СамДАҚИда утказилган (2010-2011 й) профессор-укиувчилар ва ёш олимлар илмий конференциясида маърузалар килинган.

I-боб. Урта қаватли турар жой бинолари тузилишига таъсир киладиган омиллар.

Ўзбекистоннинг, шу жумладан Самарканд шаҳрининг қуруқ иссиқ иқлимига мос турар-жой бинолари архитектураси ва уларни лойиҳалашни такомиллаштириш, замонавий шаҳарсозлик ва меъморчиликнинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Ўрта қаватли турар жой бинолари ва мажмуасининг энг қулай ҳажмий–режавий тузилишини ва уларнинг турларини аниқлаш учун ҳамда шакллантишни ва уларни такомиллаштиришнинг омилларини тадқиқ этиш керак бўлади.

Шундай омиллар қаторига социал-демографик, миллий аҳолининг урф-одатлари, анъаналарининг ўзига хос хусусиятлари ва турар жойларни функциявий-режавий ташкил этиш, табиий-иқлимий шароитлари, қурилишнинг моддий техникавий базаси ва ҳ.к. киради.

1.1 Социал-демографик омиллар.

Бу омилларни ўрганишга жуда кўп мутахассислар: аҳолишунослар, психологлар, демографлар, архитекторлар ўз илмий ишларини мана шу омилларга қаратганлар. Илмий тадқиқотларнинг натижалари кўрсаткичларнинг жами аҳоли таркибига кўра, кўпроқ ёши ва жинси, oilaviy ва социал-структурaviy тузилишлари турар жойларни лойиҳалашда асосий омил ҳисобланади. [19,20,34]

Социал - демографик тадқиқотлар ҳар хил аҳоли контингенти учун мос уйлар турини ва уларнинг квартиралар тизимини аниқлаш ҳамда қуриш бўйича, уларни илмий асослаб бериш имконини яратади.

Социал - демографик характеристикаларни ўрганиш ҳар хил типдаги уйлар ва квартираларни лойиҳалаштирилишини янги босқичга кўтаришда ёрдам беради. Ўзбекистон аҳолисининг социал-демографик характеристикаси жуда хилма-хилдир, чунки республикада 40 дан ортиқ миллат ва элатлар яшайди. Шунга қарамай, турар-жой яшаш шароитини яхшилаш нуқтаи назаридан қаралса, асосий социал-демографик кўрсаткичларни шакллантириш мумкин.

Оиланинг ҳажми, оила аъзоларининг жинси, ёши, маълумоти, иш билан бандлик характери, оиланинг ички ва ташқи алоқалар тизими ва бошқалар турар жойнинг характерига шаҳарда жойлашувининг ўзига хослигига, маданий-маъиший хизмат кўрсатиши, дам олиш тизимларини ривожлантиришга катта таъсир кўрсатади.

Турар жойларнинг социал аҳамияти жамиятимизнинг социал-иқтисодий ривожланишига Ўзбекистон Президенти ва ҳукуматининг кенг куламдаги иқтисодий ва социал сиёсати туфайли халқимиз ҳаёти шундай янги фазосига ўтадики, бу ўз-ўзидан аҳолининг янгича ҳаёт тарзини пайдо қилади, меҳнаткашлар яшаш шароитининг ўсишига олиб келади, ишчи ва деҳқонлар янгидан янги сифатларга эга бўлади ва турмуш тарзи зиёлиларга яқинлашади. Бунинг оқибатида оилада янги сифатлар - бутун оила аъзоларининг маънавийлашуви ошиб бориб, аҳолининг барча социал гуруҳлари учун шинам ва қулай шароитларнинг яратилишида асос бўлиб хизмат қилади.

Республика ҳукуматининг кенг куламда олиб бораётган иқтисодий ва социал сиёсати туфайли ўзбек оилаларининг ўзига хос илғор анъаналари, бошқа миллат ва элатларнинг урф – одатлари тарихини хурмат қилган ҳолда бошқа миллат ва элат оилаларининг социал – демографик ҳолатларини биргаликда ва айнан шу нуқтаи назардан ўрганилди ва тадқиқот олиб борилди. [1,2,3]

Аҳолининг социал таркибини сўнги пайтларда архитектура ва аҳолишунослик фанларининг аҳолининг турар жойларга бўлган талабларини (уларнинг ижтимоий келиб чиқиш, маълумотлилиқ даражаси, касбларидан келиб чиққан ҳолда) ўрганиш мақсадида бир қанча социологик текширувлар ўтказилмоқда. [17,34]

Аҳолининг оилавий тузилиши, оила структураси, жинси ёки ёшига кўра оила таркибининг у ёки бу томонга ўзгариши, анъанавий урф-одатлари ўзига хослиги республикада турар жойлар тизими, типлари ва уларнинг яшаш хоналарининг шаклланиши ва ташкиллаштиришда уйлар

катта роль ўйнайди. Республика аҳолисининг ўзига хослиги шундаки, ёлғиз оилалар бир – икки киши жуда кам фоизни ташкил этади. Ёлғиз оилаларнинг нисбатан юқори кўрсаткичлари айниқса, саноат шаҳарлари ҳисобланган Фарғона, Чирчиқ ва Навоийда кўпроқ кузатилиб, Самарқанд, Гулистон, Қарши, Бухоро каби вилоятлари марказий шаҳарларда бу кўрсаткичлар анча пасаяди. (18,7-16,5%). Саноат ривожланган шаҳарларда айниқса, ўқув юртлари кўп бўлган жойларда ёш авлод кўпчиликини ташкил қилади. Ўзбекистон шаҳарлари аҳолисининг демографик характеристикаси тубдан фарқ қилади. 1970 йил Собик бутун иттифоқ аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра шаҳар оилаларининг ўртача катталиги 4,5 кишига тўғри келиши ўзига хос хусусиятлардан ҳисобланади. Бундай юқори кўрсаткич республика бўйича катта оилалар (6 киши ва кўпроқ)нинг нисбатан кўплиги сабаблидир. Бундай оилалар 1979 ва 2000 йиллар текширувига кўра 42%ни ташкил этади. [34,37]

Ўзбекистонда катта оилаларнинг ўсиб бориши, аҳолининг ўсиши юқори эканлигини қайд этиш зарур:

1939 йил -22,3% бўлса (шу ҳисобдан 14,2 % шаҳарларда) 1945 йилда эса 29,8% (19,7% шаҳарларда)ни ташкил этади.

Ўзбекистонда ҳар 1000 кишига болаларнинг туғилиши(%)

1- жадвал

Йиллар	1940	1950	1960	1965	1969	2000
Ўзбекистон	33.6	30.9	33.9	34.5	32.7	31.3
Самарқанд	34.3	30.2	34.7	35.4	33.5	32.1

Уйларнинг турларини аниқлаш ва ишлаб чиқишда оилаларда болалар сонига эмас, балки туғилишидаги оралик ҳам аҳамиятга эга. Олиб борилган тадқиқотларга кўра бу оралик 1-2,5 йилни ташкил этади. Бу зайлдаги, маҳаллий оилалардаги туғилишнинг юқори кўрсаткичлари, аксинча бошқа русий забон миллат оилаларидаги туғилишнинг жуда паст кўрсаткичлари аҳолининг ўзига хос структурасини юзага келтирадики, бу ўз навбатида уй-

жойларнинг турлари номенклатурасига нисбатан ўзига хос талабларни келтириб чиқаради. Бу ҳолга аниқлик киритиш учун ҳеч бўлмаса умумий кўринишдагии оилавий структураларнинг келажакдаги ўзгаришини олдиндан кўра билиш зарур.[34]

У қуйидаги омилларда ўз аксини топади: ҳар хил гуруҳий шаҳарларда яқин келажакда аҳоли туғилиши юқорилигининг сақланиб қолиши ва жуда яқин келажакда эса туғилишнинг камайиши; умр куришнинг узайиши ва ўлим сонининг камайиши; мураккаб оилаларнинг тузилиши каби факторлардир. Ўзбекистон шаҳарларида оилавий структура ва аҳоли ўсишининг динамикаси жуда хилма-хилдир. 2 жадвалда Тошкент шаҳри ва Рерспубликанинг бошқа саноат шаҳарларида оила ҳажмининг ўртача кўрсаткичлари келтирилган

2- жадвал

Миллати	Фоиш	Оиланинг ўртача ҳажми, киши ҳисобида
Ўзбеклар	40-50	5,8
Руслар	30-35	3,9
Бошқалар	15-30	4,3

Ўзбекистон шаҳарларида энг кўп тарқалган оила турларидан 3-4 болали оилалардир. (46-57%). Текширишлар шуни кўрсатадики, ҳар бир маҳаллий оилаларда 1 та ёки иккала қария ота-онаси ҳам биргаликда яшайди. (оддий оиларининг солиштирма нисбати 75% ни ташкил қилади) [34,37]

Оилада оила аъзолари сонининг кўплиги, туғилишнинг юқорилиги, оила юмушунинг оғирлигининг катта ҳажми кўпроқ эр-хотин зиммасига тушиши маҳаллий аҳоли оилаларининг ўзига хос хусусиятларидан ҳисобланади.

Оилалар динамикаси. Тураржой нафақат оила таркиби ва структураси талабларигагина эмас, баълки унинг ўзгаришларига ҳам жавоб бериши керак. К.Карташева услубиётига кўра, оила ривожланишида 3 даврини ажратиб

кўрсатиш мумкин. 2-та даври оиланинг шаклланиши ва ривожланишини ўз ичига олади; бу даврда 1- галда оила сонининг ўзгариши туради. 2- даврида оиланинг шаклланган ва ривожланиши, оила аъзолари социал ҳуқуқларининг ва ёшининг ўзгариши билан боғлиқ бўлган ҳолда. Оиланинг ҳаётий фаолиятини педагоглар, врачлар, психологлар ва архитекторларнинг фикрига кўра 5 та циклга бўлиш мумкин. Ўзбек оилаларининг ҳаётий фаолияти вақтга нисбатан ўзгариши билан ажралиб туради. Ўзбек оилаларининг 5- цикли – фаол пенсия олди даври, шунингдек пенсия (эрта, ўрта ва кечки) даврга тўғри келади. Эр-хотин пенсия олди даврида фаол меҳнат ва маъданий-маъиший фаолиятини давом эттиради, меҳнат қилишга лаёқатлидир; оила бошлиғи оилани бошқаради ҳамда болаларига ҳам ёрдам беради. Ўрта пенсия даврида эр-хотин жамоатчилик ишларида иштирок этмасда, оила умумий ҳаётида ва жамоатда иштирок этиб, ўғиллардан бирортаси билан биргаликда яшайди. 1970-1980 йиллардан кейин ўзбек оилаларининг алоҳида ажралиб яшашлари, социал- иктисодий ривожланиши ва илмий техник тараққиёт ҳисобига янги сифатга ўтади. Ўзбек оилалари келажакда 7- циклик ҳаётга ўтиши мумкин.[34,37]

Ёши ва жинси структураси. Ўзбекистон шаҳарлари аҳолисининг ёши ва жинсий структураси, географик жойлашуви, этник ҳолатидан келиб чиқиши ва ҳажмига кўра ўзига хос хусусиятларга эга.

Эркак ва аёллар сонининг мутаносиблигини, аҳолининг ўртача ёши неча фоиз эканлигини аниқ тасаввур қилиш муҳимдир. Мана шу ўзаро муносабатлар аҳолининг турар жойга бўлган талабларини аниқлаштиради. Ўзбекистон аҳолисининг ёшига кўра пирамидаси қуйидаги кўринишга эга: аҳолининг 0 ёшидан 24 ёшигача 53,42% ини, ўрта ёшли - 38,25% ини ташкил этади. Аҳолининг ёш ва жинсий структураси шаҳарлар бўйича бир-биридан фарқ қилади.[34] (расм 1.1)

Саноат шаҳарларида меҳнатга лаёқатли аҳолининг ва ёш болаларнинг кўплиги ўзига хосдир (Фарғона, Навоий, Олмалиқ, Чирчиқ). Саноат ва ишлаб чиқариш кам ривожланган Хива ва Шахрисабз каби шаҳарларда нисбатан

қария ва болалар сони кўпчиликини ташкил этади. Республикада 0 дан 44 ёшгача бўлган аёллар ва эркеклар сони тенг бўлса, 55 ёшдан ошган аёллар сони эркеклар сонидан кўпроқ.

Шунга кўра, республикада: туғилиш юқори ва ўлим кам; аҳолининг табиий кўпайиши юқори; 0 ёшдан 44 ёшгача бўлган аёллар ва эркеклар сонининг тенглиги; ўрта ёшлилар гуруҳининг ошиб бориши, 55 ёшдаги аҳоли ўртасида аёллар сонининг кўплиги ёш ва жинсий структурасининг ўзига хослигини намоён этади.

1.2 Табiiй-иклим шароитлари.

Ўзбекистонда курилайтган ўрта каватли турар-жой биноларининг архитектуравий-режавий ечимлари замонавий талабларга тулик жавоб бермайди.

Ижтимоий-демографик, шаҳарсозлик, курилишнинг иқтисодий, моддий техник базаси ва бошқа факторлар билан бирга турар-жой меъморчилигига энг катта ва доимий таъсир кўрсатувчи куёш радиацияси (тўғридан тугри, қайтарилган ва йиғилган), ҳаво ҳарорати, намлик, шамол йўналиши ва тезлиги, жой орографияси ва ер устки қатлами характери, сув ресурсларининг мавжудлиги, яшил экинларни ўстириш имкони ва бошқа табiiй-иклим омиллари таъсир кўрсатади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон шароитидаги турар-жой меъморчилигида бир қатор табiiй-географик, муҳит комплексларининг ўзаро таъсири меъморчиликда ҳисобга олиниши, комплекс иқлимшунослик(метеорология, актинометрия ва бошқалар)фани беради. Амалий курилиш иқлимшунослик фанининг сезиларли ривожланиши нафақат тегишли меъёрий хужжатларда (ШНҚ – “Шаҳар ва кишлок ахоли яшаш жойларини комплекс куриш” ва ҚМҚ- “Турар жой бинолари” “Жамоат бинолари” ва бошқалар), баълки барча турар-жойларни ва шаҳарсозлик типизациялаштириш масалаларини ечишда табiiй-иклим шартларини баҳолаш услубларини ишлаб чиқиш ҳамда районлаштириш услубларини такомиллаштиришга қаратилган тадқиқотларда ҳам ўз аксини топган.[1,10,13,30,35]

ТашЗНИИЭП институт республика ҳудудлари учун иқлим шароитларини баҳолашда иситилиш даври, куёш радиациясининг давомли ва шамолнинг кечасидаги ўртача тезлиги олиниб, бино хоналарининг сунъий совутиш ускуналарида фойдаланиш зарурлиги ва характери билан белгиланади. Бу усул Ўзбекистон ҳудудинлари районлаштириш учун асос қилиб олинган ва бунга асосан иситиш даври давоми билан фарқ қилувчи 4-та районга ажратилган. I -45 кунгача; II -45-60 кун; III -90 ва ундан ортик кун ва IV –иситиш мавжуд эмас.

Ўзбекистон шароитида турар жой уйлари лойиҳалашда ҳозирги замон шаҳарсозлиги талабларига биноан иқлимшунослик типологиясида табиий муҳит шароитларини комплекс баҳолаш ва республика турли шаҳарлари ҳудудини микроиқлимий районлаштиришга ягона ёндошишни талаб этади. [13,35,40,41]

Бундай услуб асосан қуруқ иссиқ иқлим шароитида, ўрта қаватли турар жой уйлар ва турар жой иморат қурилиши, шаҳарсозлигини ташкил этишни тўлалигича лойиҳалаш учун зарур бўлган ўта аниқ типологик ва шаҳарсозлик талабларини аниқланиши мумкин бўлиб, шаҳарлари ҳудудида ва республиканинг барча меъморий-қурилиш районларининг локал хусусиятлари аниқланади.

Районлаштириш қуйидаги структурага эга: зона - район - район олди, микрорайон. Районлаштиришнинг биринчи босқичида зона чегаралари аниқланади, иккинчидан район ва район олди чегаралари, учинчида-шаҳар ва аҳоли яшаш жойлари микрорайонлаштирилади. Районлаштиришнинг бундай структураси турар жой ячейкасида то ўртақаватли турар жойларнинг ҳажмий режавий структурасигача, ҳамда турар жой қурилиши ва бутун шаҳар ҳажмий фазовий композициясининг меъморий лойиҳалашда табиий иқлим топологияси асосларини аниқлаш ва ўрганиш имконини беради.

Мазкур ишда тавсия этилаётган республика ва Самарканд вилояти ҳудудини меъморий-қурилиш районлаштириш усули конкрет қурилиш жойини аниқловчи иқлимий омилларни ҳисобга олган ҳолда табиий иқлим шартлари комплексини ўрганиш имконини беради [35,38]

Қуйида келтирилган маҳаллий макро ва микроиқлим шартларини ўрганиш босқичлари иқлим трансформацияси ва унинг кенглигида вертикал қаватлари ва устки қатлам тўшамаси ҳажмидаги унинг спецификацияси ҳақида аниқ тасаввур олиш мумкин бўлади.

Қуруқ иссиқ иқлим шароитида олинadиган ёз даври сифатнинг баҳоси инсоннинг атроф муҳит билан ўзаро муносабатини аниқлайди. Ёз даври

Ўзининг характери билан шунингдек баҳор-куз даври давоми билан ҳам боғланган.

Буларнинг ҳаммаси турар жой ячейкасининг умумий режалаштиришда хоналар йиғиндиси ва турлари ҳамда уларнинг ўрнини аниқлайди. Ўз навбатида маҳаллий табиий иқлим шартлари спецификацияси бинонинг ҳажмий-режавий структурасини ва шаҳарсозлик типологиясини ҳам аниқлаб беради.

Физик - географик шароитлар.

Республика ҳудудининг иқлим хусусиятлари, унинг қитъанинг ичкарисидида жойлашиши ва атмосфера намлигини бу ерга етказиб берувчи асосий манба ҳисобланган океанлардан узоқлиги билан аниқланади. Ўзбекистоннинг 37-45⁰ шимолий кенгликда жойлашиши, қуёш унга нисбатан катта баландликдалиги бўлиб, иқлимнинг умумий характеристикасини белгилайди.

Ўзбекистоннинг субтропик иқлими Орол денгизи, Қизилқум ва Қорақум чўллари, Тяншан ва Помир-Олтой тоғ тизмаларининг мураккаб рельефлари таъсиридан ўз кўринишини кўп маротабалаб қуруқ субтропикдан то нормал субтропикгача тоғ бағри ва тоғ оралиғи чуқурликларида, шимолдан совуқ ва ғарбдан нам ҳаво баланд ва чуқурликларда ўзгариб туради.

Республиканинг иқлимига унинг ҳудудида ва ташқарисидида жойлашган тоғ тизмалари катта таъсир кўрсатади. Республика жануби-шарқидидаги Тян-Шан тизмаси тўсиғи, шимол ва шимоли-шарқдан жанубга совуқ қуруқ континентал ҳавонинг кириб келишига қаршилиқ кўрсатади. Одатда совуқ массалар катта қувватга эга эмас. Шунинг учун ҳатто нисбатан баланд бўлмаган Қоратоғ тизмаси ва республика марказида жойлашган Нурота тоғ тизмаси иқлим бўлувчи бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистоннинг турлича иқлими турли физик-географик шартлар ва иқлимни яратувчи омилларлар таъсиридан йиғилган бўлиб, қуйидаги

гуруҳларга бўлинади. Текис ҳудудлар, тоғ тизмалари, тоғ олди ва тоғ оралиғи чуқурликлари иқлим яратувчи омиллар (расм 1.2).

1. **Текис ҳудудлар.** Республиканинг ғарбий ва марказий қисмлари текисликлардан иборат бўлиб, у ерда Устюрт плотаси, Қизилқум чўли ва Орол денгизлари жойлашган.

Республиканинг текис ҳудудлари иқлим ташкил этувчи факторлар-Орол денгизи, Устюрт плотаси, Қизилқум, Қорақум ва чўллар орасидаги водийлар ҳисобланади.

Бу ерда иқлим кескин-континентал бўлиб шимол ва жануби-ғарбдан глобал циклон ва антициклолар иштирокида ҳосил бўлади ва шунинг натижасида бу ҳудудда қишда кучли шамоллар ғарбдан эсиб, қуруқ совуқ (январда -15°) ёзда эса (25° - 30° гача) чанг тўзонли шамолни, жазирама иссиқ кузатилади.

2. **Тоғли ҳудудлар.** Республиканинг тоғли районлари Тянь-Шан ва Помир-Олойнинг турли тизимларига қарашли бўлиб, Ўзбекистон ҳудудига уларнинг этаклари кириб келган ҳалос. Уларнинг денгиз сатҳидан 5-6 минг метр бўлган юқоригача нуқталари Республикадан ташқарида жойлашган.

3. **Тоғ этаклари ва оралиқ чуқурликлари (водийлар).** Ўзбекистон тоғ тизмага, тоғ этаклари ва оралиқ чуқурликларига тўғридан тўғри уланиб кетади. Улардан энг йириклари қуйидагилар: шимолда Чирчиқ-Ангрен ва Мирзачўл тоғ этаклари чуқурлиги Тянь-Шан тоғ тармоқлари орасида жойлашган, жанубда Туркистон, Молғузор, Нурота тизмалари, Форғона хавзаси республиканинг шарқ қисмида Тянь-Шан ва Помир-Олой тоғ тизмалари оралиғида жойлашган. Сангзор-Нурота чуқурлиги нибатан ингичка тасма кўринишида, Молғузор ва Нурота тизмалардан жануброқда чўзилган бўлиб, жанубда Чукмартов ва Оқтов тоғлари билан чегараланган. Зарафшон чуқурлиги жанубдан Зарафшон тизмаси ва шимоли-ғарбда Чукмартов ва Оқтов тоғлари билан чегараланган. Қашқадарё чуқурлиги учбурчак шаклида бўлиб Зарафшон ва Хисор тизмалари тармоқлари оралиғида жойлашган. Ундан шарқда нисбатан катта бўлмаган Китоб-

Шахрисабз хавзаси бўлиб, ғарбда асосий чуқурлик аста-секин кенг кўламли чўл текислиги айланади. Сурхондарё чуқурлиги Ўзбекистон худудининг четки жунаби-шарқий ҳолатини эгаллаган, ғарбда у Ҳисор тизмаси (Сурхонтов) тармоқлари билан, шарқда эса Боботоғ тизмаси билан чегараланган. Қия тоғ этаклари баъзан эни 100 ва ундан ортиқ километрдаги текис тасмалар ҳосил қилади.

Тоғ этаклари ва тоғ ораликлари чуқурликларида асосий иқлим яратувчи факторлар сифатида бошқа районлардаги каби қуёш радиацияси ва ўртача кенгликлар эрон тармоғи циклонли фаолияти ва бошқалар ҳисобланади. Бироқ бу чуқурликларнинг тоғ тизмалариб, текис худудлар орасида чегаравий жойлашганлиги ва у ёки бу худуднинг иқлим яратувчи факторларнинг бир вақтидаги таъсири ҳар бир чуқурликларнинг маҳаллий иқлимининг шаклланишига таъсир кўрсатганлиги, ҳарорат ва шамол режимларини турлича бўлишига олиб келади.

Юқорида келтирилган иқлим яратувчи факторлар асосида районлаштирилган республика худуди физик-географик шароитлар ва вертикал белбоғ бўйича қуйидаги минтақаларга бўлинган: Устюрт, Қуйиамударё, Қизилқум, Қуйизарашон, Ўртазарафшон, Мирзачўл, Чирчиқ-Ангрен, Фарғона, Қашқадарё, Сурхондарё [35,40,41] (расм 1,2).

Шамол режими шароитлари. Шамол режимини баҳолаш анча мураккаб, чунки республика худуди бўйича кундузги ва кечаси шамол тезлигининг тақсимланиши ўзига хос хусусиятга эга.

Ҳаво режимини баҳолаш асосида қуйидаги кўрсаткичлар ётиши керак: йиллик ва суткалик ҳаво йўналишининг қайтарилиши (шамол юлдузи), шамол устунлиги, шамол тезликлари, турли радациялар эҳтимоли ва узлуксизлиги; шамол йўналиши ва тезлигининг бошқа метеоролог элементлар билан айниқса ҳаво ҳарорати билан биргаликда қайтарилиши (расм).

ТашЗНИИЭП институти томонидан республика худудининг июль ойи кечасининг ўртача шамол тезлиги ва (чангтўзон-шамол режими бўйича)

районлаштириш ҳаритаси тузилган бўлиб, унда чанг-тўзон бўронлари тарқалиши, атмосферанинг юқори чанглиги, ҳамда фалокат келтирувчи шамоллар зоналари ажратиб кўрсатилган. [35]

Республиканинг ғарбий ва марказий қисмлари учун қиш вақтининг энг характерли шамоли бўлиб тезлиги 5-6,5 м/с бўлган шимолий ва шимолий-шарқий шамоллар, шарқий ва жанубий қисмларда эса тезлиги 4-4,5 м/с булган шимоли-шарқий шамоллар ҳисобланади.

Ёз даврининг энг кўп эсадиган шамоллари турлича йуналишда булади: Устюрт регионидида шимоли--ғарбий, Қуйиамударё , Қизилқум ва Қуйи Зарафшонда – шимолий, Қашқадарёда – шимоли-ғарбий.

Тоғли ва унга яқин районларда, маҳаллий циркуляцвийион жараёнларни таъсиридан энг кўп эсадиган шамоллар йўналиши ўзгаради ва мураккаб , турлича шамол режими- баъзи жойларда ҳалокатли шамоллардан то тўлиқ сокинликкача ҳолат яратилади.

Республиканинг ғарбий ва марказий қисмларида йилига 40 –50 кунни ташкил этувчи чанг-тузонли бўронлари тарқалган. Бу ҳудудларда ҳаво таркибидаги катта чанглик даражаси кузатилади.(расм 1,2).

Шамол характерини, йил фасли табиий-иқлим шароитлари, регионларга боғлиқлигини ўрганиш ва таҳлил қилиш натижасида Ўзбекистон шаҳарларига хос бўлган январ ва июл ойлари учун шамол қайтарилиши ва тезлиги бўйича шамол юлдузлари тузилган.(расм 1,2 га қаранг).

Ўзбекистон ҳудудларини физикавий – иқлимий районланишида шамол тезлиги радиацион ва термик режимга таъсир этувчи омил сифатида ҳисобга олинади. Бироқ шамол атроф муҳитга ҳам анчагина аэродинамик таъсир кўрсатади: чанг-тўзонли бўронларнинг , тўполон , гипервентиляция зоналари. Ўзбекистон ҳудуди бўйича бу ҳодисалар кенг тарқалган. Шамоллар характеристикаларини комплекс таҳлили чанг-тўзонли бўронлари манбалари тарқалиши билан шамол активлиги даражаси, ўрта қаватли тураржойларга алоҳида меъморий-режавий ечимлар талаб этиб , тураржой хоналарида ва

қурилишида яхши микроклим яратиш билан фарқ қиладиган иккита районга ажратиш имконини беради.[35,40,41]

Улардан биринчиси Ўзбекистоннинг ғарбий ва марказий қисми бўлиб, ёзги даврда чанг тўзонли бўронлари ва анчагина чангли шамол фаолияти билан характерланади. Шамол тезлиги 6 м/сек. йилига 40 % дан ортиқ бўлиб район бўйича 45-60 кунни ташкил этади. Чангтўзон билан курашиш учун, асосан, шамолдан кенг ҳимоя қилинган, махсус ҳажмий-режавий структура яратиш ва ҳудудни максимал ободонлаштириш керак бўлади.(расм 1,2).

Иккинчиси - республиканинг шимоли–шарқий қисми бўлиб, ёзги даврида шамол тезлиги бу ерда 0-1,5 м/с дан ошмайди ва бу ҳолат тураржой ячейкаси хоналарини ва бутун уйларда ҳаво алмашинуви, аэрацияни қийинлаштиради. Айрим II-районларнинг ҳудудларида ҳаво алмашинуви етарличадир. Бироқ баъзи жойларда чанг-тўзон бўронлар бўлиши мумкин. Квартира хоналари ва турар жой уйларнинг микроклимини яхшилашдаги асосий чораларидан бири оптимал шамоллатиш учун шароит яратишга керак бўлади. Ҳалқ меъморчилигида тураржой турларининг шакллантиришда бу омилларнинг тўғри ҳисобга олишнинг етарлича мисоллари мавжуд (расм).

Шамол ва термик режимлар хусусиятлари билан боғлиқ, типологик чораларнинг тахлили шуни кўрсатадики, шамолнинг ёмон таъсиридан тураржойларни ҳимоялашда ҳудуднинг термик режими ҳам яхшиланиши кузатилади. Бу ўз навбатида районлаштириш асосига шамол режими динамикасини ҳисобга олишга имкон беради.[35,37]

Мухандислик-геологик шароитлар. Ўзбекистонда тураржой қурилишлари мураккаб муҳандис-қурилиши ва оғир табиий-иқлим шароитларида олиб борилади. Республиканинг асосий ҳудудлари 9 балли зил-зила зоналарда қарашли ва кўпгина йирик –Тошкент, Андижон ва бошқа шаҳарларда 9 балли зил-зила районларда жойлашган.(расм 1,2).

Республика ҳудудида асосан икки типдаги грунтлар мавжуд: II-категорияли чўкувчан соз тупроқлар, чўкувчанлик қалинлиги бир неча ўн метргача ва II-категорияли чўкувчанлиги юқори агрессив сувли (3м ва

ортик) ва шўр тупроқли грунтлар асосан Қуйи Зарафшон, Ўрта Зарафшон, Мирзачўл, Чирчиқ, Ангрен, Фарғона ва Қашқадарё районларини эгаллаган: Юқори агрессив сувли ва шўр тупроқли грунтлар Қуйи Зарафшон, Қуйи Амударё ва Мирзачўл, Қашқадарё региони қисмларида тарқалган.

Тоғли районларнинг ҳамма жойларида сел ва кўчки ҳодисалар мавжуд бўлиб, бу ҳудудларда баъзи шаҳарлар (Фарғона, Андижон, Жиззах, Ангрен, Олмалик ва бошқалар.) жойлашган.

Республиканинг аксарият ҳудуди Ўрта Зарафшон, Сурхондарё, Фарғона ва Чирчиқ Ангрен регионларининг қисми мураккаб муҳандислик тайёргарликни, ҳамда шаҳар ҳудудларини ободонлаштириш ва суғоришни талаб этади.

Республиканинг юқорида кўрсатилган муҳандис-геологик шароитлари, ўрта қаватли тураржой биноларини лойиҳалаш ва қурилишни қийинлаштиради, нархи ва техник-иқтисодий кўрсаткичларга таъсир кўрсатади. Улар шаҳарлар кўрилишини ва лойиҳалашда ўзига хос ёндошишни талаб қилади, махсус конструктив ечимларни ва ўрта қаватли тураржойлар бунёд этиш усулларини яратиш ҳамда турар жой ва конструкцияларга махсус талаблар қўяди.

Ландшафт - иқлимий шароитлар. Республика ҳудудининг табиий иқлим шароитлари турлича. Ҳар бир баландлик поясида - текислик, тоғ этаклари, баланд тоғликлар - ўз хусусий рельефи, денгиз сатҳидан турлича баландлиги билан фарқланади; бу ўз навбатида уларнинг иқлими, тупроқ устки қопламаси, яъни барча ландшафт кўринишларига таъсир кўрсатади.

Республикада мураккаб иқлим шароити ландшафтни шаклланишида ўз таъсирини кўрсатади. Бунда ҳаво муҳитининг намлик ҳолати ҳал қилувчи ўринга эга бўлиб, чўл ва ярим чўл шароитларида яққол кўринади, чунки бу ҳудудларда чанг-тўзонли бўронлари вужудга келиш ҳавфи кучли ҳамда яшил ўсимликларни ўстириш ўта қийин. Бу бир вақтда иссиқлик ҳарактеристикаси ва жойнинг ландшафтини кўриш зарур.[35,37]

Республика ҳудудининг сув билан таъминланганлиги шаҳарлар ландшафти ва суғоришнинг асосий факторларидан бири ҳисобланади. Улардан яшаш comfortи ва бутун шаҳарнинг микроиклимига уларга боғлиқ.

Республиканинг барча ҳудудилари табиий намлик етишмайдиган районлар қаторига киради, чунки ёғингарчилик яшил ва маъданий ўсимликларнинг табиий ўсиши учун етишмайди. Республиканинг маҳаллий сув оқими бошқа ҳамдустлик давлатларига нисбатан жуда кам ва йилига $27\text{м}^3/\text{км га тенг}$ (Грузия билан таққосласак йилига $769\text{м}^3/\text{км га тенг}$).

Ўзбекистон шароитининг турли табиий иқлими тураржой ва шаҳарсозликнинг муҳим муоммасы иқлимнинг салбий таъсирини нейтраллаштириш ва табиат ландшафт иқлимининг фойдали хусусиятларидан максимал фойдаланиш, шаҳар қурилиши ва табиий муҳитни яхшилаш ишларини бажариш керак.

Шаҳар иқлимини шакллантиришда қуёш радиацияси, жой орографияси, табиий ландшафт комплекслари, шамол ва у билан боғлиқ иқлим хусусиятлари, шаҳар қурилиш жараёнида яратиладиган сунъий муҳит каби факторлар қатнашади, ва ўз навбатида биринчи тўртта омилнинг таъсири катта. Бу факторларнинг ўзаро таъсирини ўрганиш ва уларнинг районлаштиришга таъсирини инсон ҳаёт фаолияти учун comfort шароитлари критериялашни ҳисобланишни ўрганиш Ўзбекистон ландшафт иқлим шароитларини баҳолашга асос бўлди.[35,38]

Баҳолашнинг услубий асоси бўлиб ландшафт компонентларининг анализи, иқлим ва уларнинг бирикмалари билан ўзаро мунособатлари ўрта қаватли турар жойларнинг янги ҳажмий-режавий структураларини ишлаб чиқиш, ҳамда дискомфортни нейтралловчи махсус чоралар-тадбирлар кўриш кераклигини таъқозо этади.

Ландшафт ресурсларининг ва иқлим факторларининг таҳлил қилиш натижасида уларнинг турли катталиқ ва масштабдаги ўрта қаватли турар жой типларига ва ҳажмий-режавий структурасига таъсири аниқланди. Масалан, ландшафт ресурслари билан таъминланган районларда кичик шаҳарлар

ташқи дискомфортдан яхши ҳимояланган бўлади ва аксинча шундай ресурслар билан таъминланмаган районларда ташқи салбий таъсирлари юқори даражада бўлади.

Катта ва йирик шаҳарда шамолдан кенг ҳимоялашни яратиш мумкин. Бироқ қизиётган даврда (вертикал, қия ва горизонтал нурланувчи юзалар кўпайиши муносабати билан) катта ва йирик шаҳарда қуёш радиацияси интенсивлигининг йиғиндиси миқдори кичик шаҳарникидан юқори бўлиб, шаҳар устидан қўшимча дискомфорт ва иссиқлик оролчасини пайдо қилади (расм 1,2).

Ландшафт ва иқлим факторларини тадқиқ қилиш натижасида мазкур ишда ўрта қаватли тураржой ҳажмий-режавий структурасини ташкил этиш ва уларнинг ҳажмий – фазовий - режавий композицияси учун комплекс иқлим талаблари таърифлаб берилди (расм 1,2).

Тураржой қурилишининг микроиқлими қуйидагилар ҳисобидан яратилиши мумкин: ҳудудни максимал кўкаламлаштириш (шамол тезлигини секинлатиш ҳаво чангини камайтириш, горизонтал юзаларга тўшаган қуёш радиациясини камайтириш, конвенсияни кўпайтириш ва бош.,) ҳудудларга максимал сув чиқариш ирригация системасини (яшил экинлар ўстириш, ҳавони намлантириш ва бош) тураржой тузилмалари ва районларни туташтирилган, яримочик ва тўғри чизиқли ҳажмий-фазовий композициясини ташкил этиш (аэрация шароитини яхшилаш, тўсими ва бошқа факторлар).

Ўзбекистонда ландшафт шароитини баҳолаш, табиий, физик-географик, ландшафт иқлимий районлаштиришни тураржой қурилиши ва шаҳарсозлик нуқтаи-назаридан қўшиш принципларига асосланади. Бунда жой орфографияси, ўсимлик, тупроқ ва сув билан таъминланганлик ландшафт-иқлим район ва кичик районларга бўлишда муҳим фактор ҳисобланади (расм 1.5). Шундай қилиб, республика ҳудудини воҳаларга ажратилган тўртта ландшафт иқлим районга ажратдик: 1- тўртта кичик райони билан- шимолий

район; 2- тўртта кичик райони билан Жанубий-Шарқий район , 3-ўрта кичик райони билан Жанубий район ва 4-ўрта кичик райони билан Тоғли район.

Республиканинг ландшафт-иқлим районлари ва кичик районларнинг умумий хarakterистикалари жадвал ва расмда келтирилди (расм 1,2).

Бажарилган ишлар натижасида вертикал қиялик бўйича тўртта район аниқланиб улардан икkitаси қуруқ ҳаво муҳитига ва июль ойи қиздириш ҳарорати 28-32°C ва ортиқ бўлган ҳудуди текис областини ўз ичига олади. Қолган районларга тоғли, тоғ оралиғи ва тоғ олди чуқурлик районлари кириб, июль ойи ўртача ҳарорат 21-23 °C ва 24-28°C, нормал намлик ва қуруқ ҳавога эга. Бу тоғ этаклари, Тянь-Шан ва Помир-Олой тоғ этаклари ва тоғ оралиқлари чуқурликлари бўлиб, уларнинг бири комфорт ёзи билан хarakterланади, иккинчиси эса иссиқ, бироқ иккаласи ҳам нормал намликли ва қуруқ ҳаволи уларнинг ҳаммаси меъморий-қурилиш районига киради.

Кейинги район тоғли ва қисман паст-текис районлар чегарасида жойлашган. Намлик хarakterистикалари бўйича бу район тоғли районга киритилган, чунки иқлимнинг бошқа кўрсаткичлари бўйича ва физик-географик шароитлари бўйича унга тўғри келади. Бу районда ҳаво намлиги соат бирда ун учда 25-30% ни ташкил этади, бошқа вақтда эса – меъёр чегарасида.

Шундай қилиб, фактор комплекси асосида, шаҳар тураржой қурилиши ва шаҳарсозлиги мақсадлари учун республика ҳудуди иш авторлари томонидан тўртта меъморий-қурилиш райони булинишини аниқлади.[35,38] (расм 1,2).

1.Шимолий район, учта кичик районлари билан - 1А - Устюрт, 1Б - Орол олди воҳалари ва 1В-чўллар орасидаги воҳалар ёз даврида оғир табиий-иқлим шароити ва қуруқ ҳавоси билан хarakterланади.

2.Жануби - Шарқий район, иккита кичик районлари билан - 2А - тоғ ва чўллар билан ўралган воҳалар; 2Б - тоғ оралиғи чуқурликлари-Фарғона, Чирчиқ - Ангрен, Ўртазарафшон регионлари бўлиб, ёзги даврда қулай табиий-иқлим шароитлари ва нормал ҳаво намлиги билан хarakterланади.

3. Жанубий район, учта кичик районлари билан - 3А - Қизилқум, 3Б-чўллар ва 3В - Сурхандарё воҳаси бўлиб, ёзги даврда мураккаб табиий иқлим шароити ва қуруқ ҳавоси билан ҳарактерланади.

4. Тоғли район, учта кичик райони билан Г-1А-Тян-Шан ва Хисор-Олатов тоғ системалари тоғ этаклари, Г-1Б-Нурота ва Туркистон тизмалари тоғ этаклари, Г1В-Зарафшон, Бойсунтов ва бош., Тизмалар тоғ этаклари бўлиб, ёзги даврда қулай табиий иқлим шароитлари ва ташқи муҳитнинг нормал ҳаво намлиги билан ҳарактерланади.

Республика меъморий-қурилиш районлари умумий ҳарактеристикалари жадвал ва расмда келтирилган. (расм 1.2).

Шундай қилиб, Самарканд вилояти Зарафшон воҳасида жойлашган бўлиб у Республика архитектуравий-қурилиш районларининг 2-нчи Жанубий-Шарқий районнинг 2-тоғ ва чўллар билан ўралган районига ва 3-нчи Жанубий районнинг 3-нчи Б чўллар районига киритилди. Бу районларнинг умумий ҳарактеристикаси 1.3 расмда келтирилди ва ўрта қаватли турар жой биноларига иқлимий талаблар аниқланди.

ТАБИЙ -ИҚЛИМ ШАРОИТЛАР

Узбекистон Республикаси ҳудудларини физик-жугрофий ва сеймик районларга бўлиш.

-
- 1 Уставтәрегоно
2 Куйи Амударё
3 Кизилкум
4 Куйи Зарафшон
5 Урта Зарафшон
6 Бухоро
7 Чирчик-Ангрен
8 фарона худуди
9 Кашкадарё
10 Сурхондарё

БИР ЙИЛЛИК ЁГИНГАРЧИЛИК
МИКДОРИ. ММ

1.3 Аҳолининг миллий урф-одатлари.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, турар жойларни функциявий ташкил этиш Ўзбекистон шароитида ўзига хос хусусиятларга эга. Бу хусусиятлар, табиий-иқлимий, этник ва анъанавий урф одатларга боғлиқдир. Ўзбек оилаларининг миллий анъаналари маданий-маиший кун кечириш усули асосан уч омил таъсирида шаклланади: Демографик, анъанавий урф одатлар ва табиий-иқлим шароити.

Муаллифларнинг Республика аҳолиси оилаларида ўтказган тадқиқотлари ўзбек оилаларининг кундалик ҳаёт тарзини аниқлашга имкон беради: ривожланган хориж оилаларининг ҳаёт кечиришнинг 7 цикли ўрнига ўзбек оилаларида 5-цикли бўлиши; даврлар давомида оила ривожланишининг динамикаси; катталар ва ёшларнинг уртасидаги хусусиятлари; овқатланишнинг ташкил этиш; бўш вақтни ўтказиш билиш хусусиятлари; кундалик ҳаёт тарзида иқлимнинг таъсири; ўзбек оилаларининг ўзига хос никоҳ дорулфунини ва урф-одатлари; тўйлар, тазия маросими ва х.к.

Оилаларнинг даврлар оша ривожланиши, оилаларнинг кўпайиши динамикаси. А.Н. Русановнинг ўтказган тадқиқотларидан келиб чиққан ҳолда ўзбек оилаларининг тураржойларини алмаштиришга бўлган талабларини тўғри аниқлаш мумкин. Оилаларнинг 3-4 киши биргаликда умр кечиришлари давомида 7 марта, 5 кишилиқ--9 марта, 7 кишилиқ-12 марта, 9 кишилиқ оилаларда --14 марта ўзгарар экан.[34]

Маҳаллий аҳоли демографик структурасининг ўзига хослиги, кўп болали-катта оилалар солиштирма сизими кўпчилиқни ташкил этади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, яқин келажакда катта оилалар сезиларли даражада камайиб кетади. Оилаларда 4-6 боланинг бўлиши, ёшларидаги фарқ эса 1,5-2 йилни ташкил этиши тарбияга кўпроқ вақт ажратилиши кераклигини тақоза этади. Шу сабабли ўрта қаватли биноларнинг квартираларида болалар хонаси универсал тарзда бўлиши (жўшқин, тез ўзгарувчан, ҳаракатчан) керак.[34]

ўрта қаватли уйлар структурасида ва атрофида ёш болалар ўйнаши учун шароит яратилиши керак.

Оилаларда ёшларнинг катталарга бўлган муносабат тарзи. Ўзбек халқининг миллий анъаналаридан бири - ёшларнинг ота-оналарига ва катталарга нисбатан ҳурматли, эътиборли бўлишларидир. Ана шундай анъаналар асосида болалар тарбияланади, яшаш ва меҳнат қилишга ўргатилади. Бу анъаналар республикаимиз мустақилликка эришгандан кейин янада мустаҳкамланади ва камол топомқда. Шу анъаналар янада ривожланиши учун ёш оилаларни шундай турар жойларга жойлаштириш керакки, агар ота-оналари билан бирга яшай олмаса яшашни хоҳламаса ҳам ҳеч бўлмаса яқин тураржойларда истиқомат қилишларини таъминлаш керак. [34,37]

Овқатлантиришни ташкил этиш. Иссиқ иқлимий шароитда бир марталик овқат тайёрлаш тақоза этади ва шу тарзда миллий таомлар турлари юзага келади. Ўрта қаватли уйлардаги квартираларда ошхонанинг ўлчами ва иқлимий шароитларининг ёзги мавсумда ошхонада овқатланиш имконини бермайди. [34,38] Кўпгина оилалар квартираларнинг умумий хонада ёки ёзги хоналарда овқатланадилар. Қуруқ ва иссиқ иқлим шароитида яшаш шароитида янги бир қулайлик яратилишини тақоза этади. Ошхона фақат таомлар тайёрлаш хонаси эканлигини тақозо этади. Бу муаммони ижобий ҳал қилиш йўли – ошхонани: иккига – овқатлар тайёрлаш ва овқатланиш зоналарини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Бўш вақтларни ўтказиш хусусиятлари. Маҳаллий аҳолининг бўш вақтларини ўтказиш шакли-меҳмон кутиш ва меҳмонга бориш, қариндошлар ва қўшнилар билан биргаликда бўлишидир. Замонавий ўрта қаватли бинолар ўзбек миллий анъаналари ва урф одатлари талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Бу ҳол ўз навбатида тураржой ячейкаларини такомиллаштириш, маданият доирасига мослаштиришни талаб этади. Кўп ва урта қаватли уйлар структурасида умумий хоналарнинг бўлиши зарурлигига алоҳида эътиборни қаратиш лозим.

Кундалик ҳаёт тарзининг ўзига хослигида иқлимнинг таъсири.

Анъанавий ховлиларда оила ва аъзолари билан мулоқотда бўлиш истаги, кундалик ҳаёт ташвишлари (уйқу, мулоқот, боллар ўйинлари, таомлар тайёрлаш, хўжалик-рўзғор ишлари, меҳмон кутиш, дам олиш ва бошқалар) кўкаламлаштирилган, озода, шинам ҳовли сахнида анъанавий ёзги бино-айвонларда ўтказилади.[34,35,38]

Замонавий ўрта қаватли турар жой иморат қурилишлар архитектураси ташқи муҳит билан алоқада бўлиш масалаларини ижобий эчилмаган. Демак, ўрта қаватли тураржойларда иқлимий талабларга қўни-қўшнилар билан суҳбатда бўлиш, иссиқ кунлари сўриларда ўтириб салқинлаш каби талабларга жавоб бермайди. Айнан, мана шундай дам олиш, бўш вақтини мароқли ўтказишда шинамлик, қулайликни туғдирадиган янги замонавий тураржойларнинг ҳажмий-режавий тузилиши ва ҳажмий-режавий композицияси яратишни тақозо қилади.

Ўзбек оилаларининг никоҳ институтлари ва халқ маросимларининг ўзига хослиги. Республикамизда хали-ханузгача онда-сонда бўлса ҳам қизларни барвақт-ёш турмушга бериш воқеалари содир бўлиб турибди. Сўнгги ўн йилликларда қизларнинг никоҳдан ўтиш ёшларидаги фарқ анча ўзгаради. Бунда ҳукуматимизнинг олиб борган доно сиёсати катта аҳамиятга эгадир. «Соғлом она-соғлом авлод» гарови, «оналарни ёшликларидан тарбиялайлик» каби тушунчалари илгари сурилди ва бу борада керакли қонунлар қабул қилинди. [34,37]

Бундан ташқари аёлларнинг жамиятда тутган ўрни, сиёсатда, иқтисодиётда, тадбиркорликда олиб бораётган фаол ҳаёт тарзи ўз таъсирини ўтказиб келмоқда. 1959 йилдан 1970 йилгача бўлган ораликда 16-18 ёшдан турмушга чиққан қизлар сони 2-2,5 баровар камайди. Сўнгги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, 94% қизлар сўнгги вақтларда 18-25 ёшда никоҳдан ўтмоқдалар. Никоҳдан ўтиш маросимини ўтказиш муносабати билан маҳаллий аҳоли катта тўйлар ўтказиб, бунда бир неча маҳаллалар, барча қариндош-уруғлар иштирок этади. Бундай тантана ва тўй маросимлари

келажакда ҳам давом этаверади, лекин хажми, дабдабалиги анча қисқариб бораверади. Мотом маросимлари анъанавий урф-одатлар сабабли эмас, балки одамларнинг идрокли тушунчалари сабабли янги шаклга эга бўлиши мумкин. Маҳаллий ҳалқ ҳаёт тарзини кузатишлар шуни кўрсатадики, ўрта қаватли уйларга кўчирилган аҳоли ўртасида ҳам маҳалла анъаналарига, маҳаллачиликка эҳтиёж катта. Шу сабабли, мустақил тарзда маҳалла комитетлари тўй ва маъракалар учун махсус бинолар ташкил этилмоқда. Замонавий тураржой биноларда бундай қулайликлар йўқлиги, келажакда ўрта қаватли бинолар қурилиш лойиҳаларини қайта қуриб чиқиш кераклигини тақозо этади. Давлатимиз ва ҳукуматининг олиб бораётган сиёсати ҳам барча инсонларни маҳаллаларга бирлаштириш, маҳалла орқали жамиятни бошқариш ва ёшларга ижобий таъсир ўтказиш масалаларини илгари суриб чиқмоқда ва бу борада анча ишлар қилишмоқда [38].

Кундалик ҳаётнинг янги шакллари. Ҳаёт тарзининг ўзгариб бориши, ташқи ахборот оқимларининг таъсири туфайли янгича ҳаёт кечириш шакллари кузатилмоқда. Янгича ҳаёт кечириш шакллари-кучли интеллектуал мулоқотга эҳтиёж, маданий-маиший, спорт, сайёҳликни, аҳоли бўш вақтларда ўтказишга олиб келмоқда. [34,37]

Ҳозирги пайтда ўрта қаватли ва куп қаватли биноларда маҳаллий анъаналар талабларига жавоб берадиган, иқлимий шароитларни ҳисобга олган ҳолда қулайликлар яратиб берадиган тураржой масканлари лойиҳаси турлари ишлаб чиқилмаган. Албатта, яқин келажакда бу муаммолар ўз ечимини топади, деб умид қилиш мумкин ва бу муаммоларни ижобий ечиш бу ишнинг мақсади қилиб қўйилган.

I-боб бўйича хулоса

Ўзбекистон шаҳар аҳолисининг яқин келажакдаги демографик ривожланиши ва истиқболида қуйидаги тенденцияларда қуринади;

- туғилиши кўрсаткичининг ҳозирги замон даражасида барқарорланиши
- кичик ва ўртача шаҳарларда (удуми, турмуш тарзи ва бошқалар) уч авлоддан таркиб топган оилаларнинг юқори фоизлилиги кузатилади.

2. Республика ҳудудларининг табиий – иқлимий шароитларининг таҳлили натижасида Зарафшон водийсининг Самарканд вилояти меъморий-қурилишини ҳудудини меъморий – қурилиши раёнлари аниқланди ва амалга оширилди, энг тула ҳисобга олиш имкониятини бера оладиган бу раёнларнинг маҳаллий, табиий – иқлимий шароитлари турар жойларга талабларини ҳал қилишда иккита II – А ва III – А меъморий-қурилиш райони аниқланди ва турар жой биноларини лойихалашда иқлимий талаблар аниқланди.

3. Шаҳар аҳолиси анъаналари, яшаш турмуш тарзи, оилаларнинг ривожланиши, ва миллий хусусиятлари, ҳамда удумларининг урганишни ўтказилган таҳлили асосланиш вақтидаги турар жой ва квартираларга талабларнинг ўзгариши заруриятини ва маҳалла тизимининг жорий этилиши ва бошқаруви, маҳаллий ва жамоатчилик, ҳамда бошқа омиллар, бинолар кераклиги ва уларнинг турар жойлар зоналарининг ўзаро алоқалари заруриятини ойдинлаштирди.

4. Турар жой биноларининг тизими ва уларнинг хажмий – режавий ташкиллаштириш ва композициялари, Самарканд шаҳри аҳолиси демографияси ва табиий-иқлим шароитидан келиб чиққан ҳолда ҳамда уларнинг хажмий – фазовий улчамлари ва композицияси аниқланиши лозим.

II-боб. Урта каватли тураржой биноларини лойихалаш ва куриш тажрибалари тахлили.

2.1 Анъанавий халқ уйларида табиий-иклим шарт-шароитларининг ҳисобга олиниши.

Ўзбекистон анъанавий халқ уйларининг архитектуравий – режавий тизимларини ва структурасини текшириш ва ўрганиш мақсадида Хива, Бухоро ва Самарканд шаҳарларини танлади, чунки айнан шу шаҳарларда анъанавий халқ уй-жой биноларининг ўзига хос турлари купроқ учрайди. Муаллиф маҳаллий табиий-иклимни ҳисобга олган ҳолда қуриладиган ўрта ва куп каватли тураржойларни лойихалашда, асрлар оша анъанавий халқ уйлари такомиллашди ва узининг тизимида табиий – иклим шартотиға мослашуви услубиятларнинг ишлаб чиқилганлиги ва уларни куллаш мақсадга мувофиқдир. Анъанавий халқ уйлари ўзида меъморий-қурилиш анъаналарини, хонадонларни бадиий безаш анъаналарини, ҳаёт кечириш тарзини, авлодлар тажрибасини ўзида мужассам этган. Ўзбекистоннинг иссиқ қуруқ иқлимида шу халқ уйларининг архитектуравий – режавий ташкиллаштириш тизимлари ва тамоаиллари, асосан урта ва куп каватли турар жой уйларни лойихалашда куллаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Халқ уйларининг классификацияси ва характеристикаси. Ўзбекистоннинг халқ меъморчилиги ўзининг табиий-иқлимий шароитларидан, маданиятидан, миллий маъданий - маъиший анъалардан ва қурилиш моддий – техника базасидан келиб чиққан ҳолда ривожланиб келди. Илгари ўзбек оилаларининг социал - иқтисодий шароитлар уйларда ичкари ва ташқари ҳовлилар бўлишини тақозо этган. Ташқари ҳовлида барча хизматга доир ишлар, учрашувлар, хўжалик ишлари амалга оширилса, ичкари ҳовлида эса оилавий ҳаёт кечиралади. Баҳор ва куз фаслининг ёқимли, ёзнинг иссиқ жазирама кунлари очик ҳавода оила аъзолари вақтнинг кўпроқ қисмини ўтишига қулай имкон бўлади. Халқ уйларининг ўзига хослиги шундаки, биринчи галда юқори қуёш радиоцияси нурларидан химоя

килса, иккинчидан иссиқ гармсел чанг - тузонли шамолларидан ҳимоя килади.[22,17,36,25]

Халқ меъморлари, бинокорлари томонидан халқ анъанавий уйлариининг кенг кўламли тизим ва уларнинг ҳажмий – фазовий ташкиллаштириш усуллари ва яшаш хонадонлариининг ҳажмий кенг майдонли бўлиши табиий иқлим шароити ва турмуш тарзидан келиб чиқилган. Очик кенг ҳовли бўйлаб хоналарнинг жойлаштириш тартиби ҳам иқлимий шароит ва турмуш тарзи талаблардан келиб чиқади. Тасодифий ўзгаришлар, шакллар участкаларнинг шаклига, қурилишига таъсир кўрсатмайди. Бунга ўхшаш кичик четланишлар асосий лойихалаштириш принципларидан четга чиқишга йўл қўя олмайди. Бу принцип шундан иборатки, кенг кўламли турар жой композитциялариининг асосини ички ва ташқи ҳовлилар ташкил этади. Ўзбекистоннинг иссиқ ва қуруқ иқлимида халқ уйлариининг кенг кўламли тизимларида ташкил этилишини таҳлил қилиш шуни курсатадики, халқ иморотлар қурилишининг функциявий ва технологик боғлиқлигини асосларини яхлит система ташкил этади:

дарвоза хона→ ховли→ айвон→ дахлиз→ хона

Бухоро ва Хоразм анъанавий халқ уйларида ҳовли тизимини такомиллашиб уйларнинг ҳажмий – фазовий композицияси умумий яхлитликни ташкил этади ва бу қонуниятга айланган.

Айниқса Бухоро ва Хоразм анъанавий халқ уйлариининг шундай мужжаз композицияси топилганки, унда ховлини ташкиллаштиришда комплекс ишлар олиб борилиб кукаламзорлаштириш, ободонлаштириш, дарахтлар, кичик гулзорлар билан уйғунлаштирилган. Бу шаҳарларда уй қурилишлари кўламининг лойихалаштирилиши жуда содда ва оддий бўлиб, шу ҳудуднинг табиий иқлимий шароитларидан келиб чиқиб ишланган ва мос келади. I ва II районларда тўрт томондан иморотлар билан ёпиқ ҳолдаги ҳовлилар композицияси асосий структура бўлиб ҳисобланади. II районда шунингдек турар жойнинг анча кенг, бемалол композициялари - икки

тарафлама биноли ҳовлилар унинг асос ҳисобланади. Халқ меъморларининг, усталарининг тураржой қурилиш услублари иссиқ кунларда соя-салкин, сершамол бўлишини, чанг тузонларадан химоя қилиб туришини энг муҳими шинам, қулай микро иқлим яратилишига қаратилган.

Шундай услублардан бири - Хоразм уйларининг олдида уллу ва терс айвонлар қурилиши, махсус дарвозахоналарни ташкиллаштириш ва композицияси, икки тарафлама ёруғ тушадиган ёзги хоналар, катта айвонлар, дарвозахоналар ва тағхоналар Бухорача қурилиш услубидир; Фаргонача уйларнинг марказида қашқарча ёзги хоналари тизимининг яратилиши Тошкентча соябон, Самаркандча алоҳида турувчи айвон ва дарвозахоналар ўзига хос услубларга мисол бўла олади. Халқ уйларининг асосий хажмий-режалаштириш усуллари ва республика, районларида турар жой иморат қурилишида қуллаш эса муаммоларининг ҳал этилишига ижобий таъсир кўрсатади (расм 2,1).

Хоразм ва Қуйи Зарафшон минтақаларининг қуруқ иқлимида бунёд этилган тураржой бинолари ҳар хил шаклдаги, баландликдаги, ички кенглик композицияларидаги халқ уйларининг турлари учрайди. Бу бинолар лойихаси имкони борица қуёш нурларининг радиациясидан, кучли гаремселлардан, тузонли шамол ва қумли қуюнлардан химоя қила олиш мақсадига хизмат қилади.[14,22,36]

1.тип. Хоразм аёъанавий уйларнинг хажмий-режавий тизимлари қуйидаги блоклар гуруҳи ва элементларидан иборот: 1- бош меҳмонхона «сарой» олдида уллу айвон ва карама-қаршисида терс-айвон, бу иморотларнинг асосий ўқи шимол томонга йуналтирилган. Уллу-айвон икки қаватли бинонинг баландлигида бўлади, қолган барча иморотлар ва терс айвон-бир қаватли. Кўпинча биноларнинг устида галериялар ва «Қазанк» омборхонаси қурилган. Хоразмча ҳамма уйларнинг қурилишида шу принцип сақланиб қолган. Уллу-айвон баландлиги билан бошқа хоналардан ажралиб туради, у бош қурилма ҳисобланади .

2.тип. Бухоро анъанавий тураржой қурилиши қуйидаги блок-элементлардан иборот: 1-икки тарафлама ёритиладиган бош ёзги меҳмон хона «табистон» икки томонида дахлиз ва ювинадиган хона «мадон». 2-яшаш хоналари «зимистон», ёнида дахлиз ва «мадон», 3-яшаш хоналари ва ўртада дахлиз, Бухоро халқ уйлапрининг хажмий-фазовий композиция такомиллаштирилган уй-жой қурилишининг ўзига хослиги шундаки: бир-бирига қарама-қарши жойлашган ёзги ва қишги хоналар гуруҳи, ҳовли бўйлаб уч томонини тўлдириб турувчи хоналардир.

Бухоро халқ уй қуриш режаси - икки ҳовли бўлиб иморот қуриш худди Хоразм халқ уй - жой қуриш тизимлари бир-бирига ухшайди. Лекин фарқи шундаки, Бухора қурилиш структурасида кескин ёзги ва қишги хоналар алоҳида ажратиб туради. Шунинг билан бирга ёзги хоналар шимол томонга. Қишги хоналар жануб томонга қараб қурилади. Қишги хоналар тез иситилиши учун кўпинча паст қилиб қурилиб, бу хоналар баландлиги 2,75 м дан 3 м гача бўлади.

Бухороча уй-жой қуришнинг характерли томони шундаки, қисман ёки бутун бинолар бўйлаб тағхоналар - ер тўланинг подвалнинг қурилишидир. Тағхона бош меҳмонхонанинг остида қурилиб, олдида майдон қилиниб, тарновлар ҳам шу томонга қаратилган. Ёзги ошхона ҳам шу супачада жойлаштирилган. Хаво оқими тағхона орқали ўтиб, ҳовлига салқинлик бағишлаш қулай бўлган. Бундан ташқари тағхоналар пойдевор воситаси бўлиб, биноларнинг шўрланишидан асраган.

Фаргона, Чирчиқ-Ангрен, Ўрта Зарафшон воҳаларида уй-жой бинолари ички ҳовли бўйлаб ёпиқ холда қурилиб, кўкаламзорлаштирилган ва суғориш тизимлари кириши учун қулай қилинган.

3.тип. Самарқандча уй-жой қуриш режаларининг элементлари қуйидагича: I) Дахлиз билан яшаш хоналар, бир катор яшаш хоналари ва дахлизи билан бу хоналарни бирлаштирувчи 90^0 бурчак остида алоҳида турувчи айвон. II) катор яшаш хоналари билан фасад буйича жойлаштирилган куркам айвони билан. Самарқандча уй-жой қурилишнинг

типик белгилари ички ҳовли бўйлаб ҳовлининг периметри буйича 2, 3 ва 4 - томонида яшаш учун хоналарнинг жойлашидир.

Ўрта Зарафшон ҳудудлари уй-жой қурилишида кескин талаблар қўйилиши билан биргаликда энг яхши ориентация жанубий ва жануби-шарқий йуналиши ҳисобланади.

Чирчик – Ангрен ва Урта Зарафшон водийларининг уй – жой бинолари бир ёки икки ҳовли тизими ва ярим очик ва ёпик ҳовли композиция бўлиб уларда кукаламзорлаштириш ва ободонлаштириш яхши ечилган бўлиб, хатоки ҳовлиларда сугориш системалари ишлатилган.

IV- тип. Фаргона анъанавий уйларнинг хажмий-режавий ва уй-жой қуриш элементлари қуйидагилардан иборот: I-марказий хона- «кашкарча», ёнидан хоналар; II-марказий хона ташки икки табакали очиладиган девор «табодон» ва олдида супа, ёнида хоналар қурилган. Фарғонача қурилишнинг ўзига хос характерли томони-очиқ ёпиладиган «тободон» перегородкасидир. Фарғонача қурилишнинг ўзига хос характерли томони – табиий иклим шароитига мослашган айрим пайтларда пейзаж композиция усули қўлланган.

Ҳовлиларнинг кўкамалзорлаштириш ва сув билан таъминланиши. Фаргона, Ўрта Зарафшон ва Чирчиқ минтақалари учун кўкамалзорлаштириш жуда муҳим роль ўйнайди. Айниқса, ўзининг чиройли барглари билан, чирмашувчанлиги билан узум дарахти ҳисобланади. Ҳар бир айвон олдида узум экилиб, ишқомлари табиий айвон вазифасини ҳам ўтайди. Бундан ташқари купчилик ҳовлиларда тут дарахти экилган. Ички ва ташқи кенглик бир текис ва тартиб билан амалга оширилади.

Анъанавий ҳалқ уйларида микроиклим ташкил қилиш учун табиий ҳолда: кўкамалзорлаштириш ва сугориш йўли билан тартибга солиб турилади. Ҳалқ тажрибаси бирқатор системани яратадики, бу ҳовлилар ўртасида «ховуз» ва ховуз бўйлаб гуллар, кўкат экилиши, мева дарахтлар ва узумнинг экилиши усталик билан қўлланилмоқда. Яхши соя-салқин

килинган ҳовлилар темпиратураси 4^0-5^0 даража пасайишига, ҳаво намлигини 17-28% гача кўтарилади. Бундай кўкаламзорлаштирилган, дарахтлар экилган ҳовлилар туни билан салқинлашиб, кундузи эса атрофдаги иссиқ ҳаводан, куёш тафтидан асраб туради.

Тошкент типи ўзига хос хусусиятларга кўра, Фарғона ва Самарқанд типларининг ўртасида туради. Шу сабабли Тошкентча тип қурилишида Фарғона ва Самарқандча типлар бирлаштирилган ва умумлаштирилган. Шунга қарамай, Тошкентча уй-жой қуриш типининг ўзига хос услуби бор-бу «соябон» услубидир. Бу усул ўз мақсадига кўра яшаш хоналарининг шамоллатиб туришда жуда қулай бўлиб, шу йўл билан ички хона ва ҳовлида микроиклим шароитини яратиб бериш учун хизмат килади. Бу усул ўрта ва кўп қаватли биноларда «шахта» усули деб ном олган.[14,36]

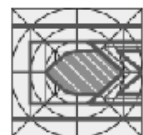
Қашкадарё халқ уйлдарининг типи Бухороча усулига яқин туради. Шу сабабли Қашкадарё типи уйсозлиги Бухоро типига киргизилган. Шунга қарамай, Қашкадарё уйларидаги «шийпон» ва икки тарафлама ёритиладиган «мехмонхона» унинг икки томонидан жойлаштирилган айвон алоҳида аҳамиятга эга. Мехмонхона Бухороча «табистон» ёзги уйига монанд келади. Шийпон эса уйнинг иккинчи қаватида дарвозахона устида жойлаштирилиб, ёзнинг энг муҳим хонаси ҳисобланади. Шийпон ёнида бошқа хоналар ҳам қурилади.

Маҳаллий табиий иқлимни яхши билган меъмор ва усталар шийпон қурилишини усталик билан ташкиллаштирган ва орқа деворини шимол томонга қаратиб қуришган ва деворда туйнукчалар қолдиришган. Бу ҳол ҳаво айланиши учун қулай имкон яратиб, иссиқ кунлари ҳовли ичкарасида салқинликни таъминлаган ҳаво оқими 0,25-1,5 м/с ташкил этади.

Қурилиш материаллари ва конструкциялардан фойдаланиш. Ўзбекистоннинг ҳар бир районида, уй-жой қурилиши ўз иқлимий шароитларага кўра ҳар хилдир. Чунончи, Фарғона ва Қашкадарё уйлари оғир вазнли, кенг қамровли қилиб қурилса, Тошкент, Самарқанд ва Бухоро регионларида ёғоч синчлардан фойдаланилади. Бу ўзига хос элементлар ҳар

бир жойнинг табиий иқлими, геологик тузилиши, сейсик ҳолати, ёғингарчилик даражасига монанд келади. Чупкори-ёғоч синчли уйлар пахсали ёки ғиштли уйларга қараганда мустахкамроқ ҳамда жуда кам майдонни эгаллайди.

Шундай қилиб, ўтказилган илмий текширишлар ҳар бир регионнинг уй-жой қурилиш структураси табиий – иклимий шароитлари ва аҳолининг урф одатларига ва турмуш тарзига мос келадиган типлари яратилга. Шу тарзда халқ уйларининг ўзига хос типлари вужудга келиб, булар ўз таркиби, системаси ва қонуниятларига эга. Айнан шу қонуниятлар асосида халқ меъморлари ва усталари Республикамизнинг ҳар бир регионларида халқ уйларининг бетакрор архитектурасини яратадилар.

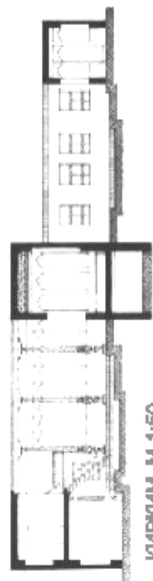
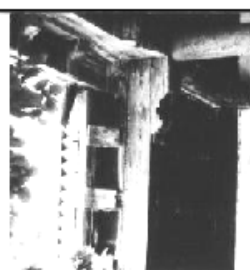

Ўзбекистон халқ уйларини хажмий-режавий тузилиши тахлили

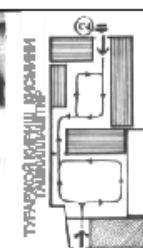
САМАРКАНД

ХОРАЗМ

2.5

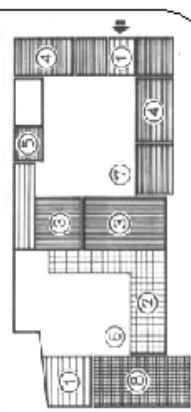

ЎЛҚИМ М 1:50

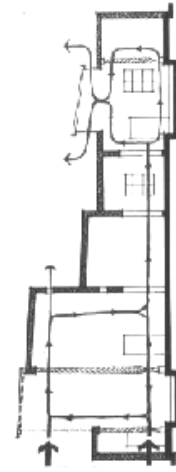
ШАРТЛИ БЕЛГИЛАР
1. ТУРАРЖОҒА ҚИЯШ ҲОНА
2. ИСОҒАМ ҚИЯШ ҲОНА
3. ХОЖАНИНГ АЙЛАНИШИ

ФУНКЦИОНАЛ ТИЗИМИ

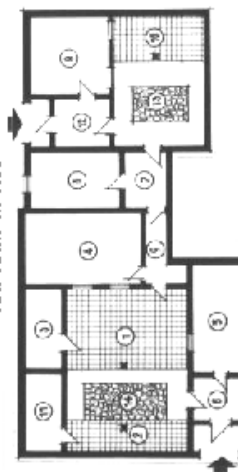

ТАВСИФОМА
1. МЕХОНА
2. ҚИЯШ ҲОНА
3. АЙВОН
4. ЯШАШ ҲОНАСИ
5. ДАХЛИЗ
6. ҚОШ ҲОНА
7. ИЧКИ ХОБЛИ
8. ТАШҚАРИ ХОБЛИ
9. ОТХОНА
10. ХОЖАНИНГ АЙЛАНИШИ
11. ЕЛВК
12. ТУАЛЕТ

ШАРТЛИ БЕЛГИЛАР
1. ҚИЯШ
2. АЙВОНЛАР
3. МЕХОНА
4. ЯШАШ ҲОНАСИ
5. ОШХОНА
6. ТАШҚАРИ ХОБЛИ
7. ИЧКИ ХОБЛИ
8. ХОЖАНИНГ АЙЛАНИШИ

ЎЛҚИМ М 1:50

ТАРХ М 1:50

ШАРТЛИ БЕЛГИЛАР

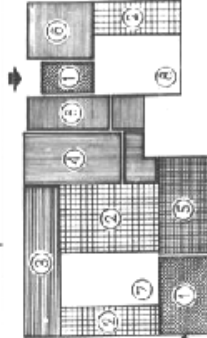
1. ТУРАРЖОҒА ҚИЯШ ҲОНА
2. ИСОҒАМ ҚИЯШ ҲОНА
3. ХОЖАНИНГ АЙЛАНИШИ

ШАРТЛИ БЕЛГИЛАР
1. ТУРАРЖОҒА ҚИЯШ ҲОНА
2. ИСОҒАМ ҚИЯШ ҲОНА
3. ХОЖАНИНГ АЙЛАНИШИ

ТАВСИФОМА

1. ОНГ АЙВОН
2. ТЕРС АЙВОН
3. ИЧКИ ХОБЛИ
4. АСОСИЙ ХОНА
5. ЁНБОШ УЙ
6. ДОЛОН
7. ДАХЛИЗ
8. ЯШАШ ҲОНАСИ
9. ҚОРИДОН
10. АЙВОН
11. ОМБОРХОНА
12. ИСОҒАМ ҚИЯШ
13. ТАШҚАРИ ХОБЛИ
14. ИЧКИ ХОБЛИ

ФУНКЦИОНАЛ ТИЗИМИ

2.2 Ўзбекистон шаҳарларида қурилишида урта каватли тураржой уйларининг ривожланиш тарихи.

XX асрда Ўзбекистон шаҳарлари жадал суратлар билан ўсиши натижасида уртат ва куп каватли турар жой уйлар қурила бошлади ва унинг архитектурасига катта қизиқиш уйғотади. Шу даврда олимлар томонидан Ўзбекистон шаҳарларининг табиий - иқлим шароитларига мос ва хос бўлган уйсозлик халқ тажрибаларининг тадқиқотлар қилинган ва жамланган. Масалан Бухоро анъанавий халқ уйлари шаҳар ва марказлари уйғунлиги ва узининг бетакрорлиги билан бошқа шаҳарлардан ажралиб туради. Уларнинг композицияси ярим ёпик ва ёпик характерли бўлиб, жазирама иссиқдан, куча шовқини ва чангдан ҳимояланган. Бундай (уйларда) ҳовлили-уйларда узининг микро иқлими бўлиб ва куннинг иссиқ вақтларида салқин бўлган. Хива анъанавий халқ уйларида узининг оптимал микроиқлимини ҳосил қилиш учун махсус система яратилган, масалан айвонлар ва ҳовлилар системаси.

XX асрнинг 30-40 йилларида Ўзбекистон шаҳарлари тез суръатлар билан ривожланиши натижасида, урта каватли тураржой уйларига талаблар орта борди ва қурила бошлади. Бу давргача республикамиз шаҳарларида урта каватли тураржой бинолари қурилмаган, ва шу сабабли бу халқ уйларига нисбатан олимлар ва архитекторлар томонидан катта қизиқиш уйғотди. Бу даврда республикамизда илмий-тадқиқотлар ва лойиха ишлар олиб борилди ва конкурслар эълон қилинган.

1940 йилларнинг биринчи ярмида, илк бор республикамизнинг шаҳарлари учун урта каватли турар жой уйларига конкурс эълон қилинган. Бу конкурсда архитектор И.Рачинская ва муҳандис В. Озеровларнинг лойихалари голиб деб топилди. Шу конкурс лойихалари асосида типлаштирилган куп секцияли урта каватли уйлар серияси яратилди ва ишлаб чиқишга жорий қилинди ва шаҳарлар турар жой иморат қурилишида кенг қулланилди.

1940 йилларнинг охирида, Узгоспроект институти томонидан типлаштирилган турар жой биноларининг 2-каватли купсекцияли уйларни 210-серияси ишлаб чиқилди ва шаҳар турар жой иморат қурилишида тавсия қилинди.

XX асрнинг 40 йилларидан Тошкент шаҳри Чирчиқда ҳам 3-4 каватли тураржой уйлари қурила бошланди. Бу турар жой уйлар танланган қурилиш майдонга қараб алоҳида лойиҳаланган, мисол учун Пушкин кучасидаги 4-каватли уй (арх.К.Бабиевский). Кейинчалик Ўзбекистон шаҳрлари учун икки квартирали секция типдаги ёзги хоналари ва икки томналама шамоллатиш мумкин бўлган куп секцияли уйлар лойиҳаланган ва қурила бошлади.

40-йилларнинг биринчи яримда эълон қилишган конкурсда муҳандис В. Озеров томонидан ишлаб чиқилган типлаштирилган урта каватли секцияли уй қабул қилинган. Урушдан кейинги йилларда Тошкент шаҳрининг Навоий кучасини шу типдаги 4-каватли купсекцияли уйлар билан қурилган.(Арх.М. Булатов, Л.Караш, А. Якушев, И. Рачинская, В. Якушев, В. Архангельский)1940-йилларнинг охирида Узгоспроект томонидан ишлаб чиқилган 210-серияли 2-каватли куп секцияли тураржойлар кенг тарқалган.

Чор Россияси Урта Осиёни узига қушиб олиши шаҳарлар ва иморотсозлигига уз таъсирини қурсатган. Руслар (Фарғона, Когон, Тошкент, Самарқанд, Андижон шаҳарларининг ёнидан яхши лойиҳаланган, янги бўлган шаҳарлар қура бошлади.) Бу шаҳарлар қурилиши Европача усулда бўлиб, яхши кукаламзорлаштирилган тугри куча ва йулақлар, ариқлар билан лойиҳаланган. Руслар Европа усулида тураржой ва жамоат биноларини қуришди.[17]

1954-йил йигма темир бетондан типлаштирилган, деворлари гиштдан 1-262-серияли 2-3 каватли тураржой уйлари ишлаб чиқилган. 1954 йилда 1-421-серияли 4-каватли (муаллиф. арх. И. Мерпорт, А. Кавалев, мух. Н. Воинов) биринчи марта оро ёпмаси йигма темир бетондан, ёзги хонанинг-айвони темир бетон қарқасдан урнатиладиган туражой бинолари

лойихаланди. Тошкент шаҳри Чилонзор массивида илк бор микрорайонлар қурилишида 1-421-сериали қўп секцияли турар жой уйлар қурилган. 1958 йилда 1-310-сериали қўп сериали тураржой уйлар ишлаб чиқилиб, Республика шаҳарларида 8-10 йил ичида кенг қўлланилган. Архитекторлар ва ижодий фаолиятида янги муаммалаштирилган йирик панелли 4-қаватли типлаштирилган сериали уйлар ишлаб чиқилган. Улардан 1-464 АСП, 1-464-У. УСП-сериали уйлар Чирчиқ, Бухоро ва Самарқанд шаҳарлари қурилишида кенг қўлланилган.

1963 – 1964 йилларда илмий изланишлар ва Госгражданстрой лойиҳалаш институтлари тизими томонидан, типлаштирилган янги серия 2-қаватида, бир қатор янги 1Уз-500 УСП, ТСП, 1-310И, 1-310ТСП сериали ишлаб чиқилган. Бу тип сериали уйларда, кавартираларнинг хоналарни эксплуатация ва меъморий-режавий ечимлари сезиларли даражада яхшиланиб, яшаш хоналари, ошхона майдони ва кириш жойлари анча такомиллаштирилган.

XX асрнинг 50-йилларида турар жой уйларининг қурилишининг катта ютуқларидан бири, бу тайёр темирбетон конструкцияларидан йиғиладиган панелли уйларга ўтишдир.

1961-1962 йилларда Гипростройиндустрия ТДСК ва 1-464-АСП сериали қайта ишлаб чиқилган. ТДСК-сериали уйларнинг умумий, ва яшаш хоналарини режалаштирилиши 1-310-сериали гиштли уйлардан фарқ қилмайди, фарқли жихати - ёзги хона – терасса умумий хона билан боғланган ва лоджия билан алмаштирилган.

1963-1965 йилларда мавжуд сериаларни (1-310, 1-464-УСА, 1-464-НСП, 1-Уз-500) янада такомиллаштириш даври бўлди дейиш мумкин. Лойиҳаларни меъморий-режавий ва шаҳарсозлик сифатини таъминлашга катта эътибор берилди.

1964 йилда қурилишга қабул қилинган такомиллаштирилган, деворлари гиштли 1-310-И-64 сериали (Арх. Б. Блюм, М. Акрамов, В. Гитберг; конструкторлар А. Бочарова, В.Иванов, Л. Горлицкий ва бошқалар)

тураржой уйлар 1-310-сериядаги мавжуд булган купгина камчиликлар бартараф килинган ва такомиллаштирилган.

Республикаимизнинг пойтахти Тошкентда 1966 йил 26 апрельда каттик ер силкиниши натижасида шаҳар маркази вайронага айланди. Тошкент шаҳрига бутун Собик Иттифокнинг республикалари ёрдам келиб, киска вақт ичида шаҳар қайта тикланди. Шу даврда Тошкент шаҳри архитектор ва курувчиларнинг урта ва куп каватли турар жойларни лойихалаш ва қуриш бўйича тажриба майдонига айланди. [14,17,38,39]

XX асрнинг 70 йилларга келиб, типлаштирилган лойихалашнинг учинчи даври бошланди ва ТашЗНИИЭП томонидан янги типлаштирилган лойихаларни ишлаб чиқишни йўлга қуйилди.

4-кавтли 76-серияли йирик панелли тураржой уйлари 4-та ва 18 блок-секциядан иборат, 7,8 ва 9 балли сейсмик шаҳарларга мулжалланган, 5 та уй ва 8 та блок-секция, ер силкинишлари бўлмайдиган шаҳарлар учун, 7,8 ва 9 балли ва зил-зила бўлмайдиган шаҳрлар учун 11 та блок-секция ва 5 та уйдан иборат 77-серияли 4-кавтли маҳаллий қурилиш материаллардан қуриладиган тураржой уйлар ишга туширилди. (рис)

Бу турар жойлар уйларнинг архитектуравий – режавий ечимига ва режалаштиришига тузатишлар киритилган ва квартираларда хоналар жойлашиши мутоносиб, квартирада киши сонига қараб ётоқ хоналар қириш жойи, ошхона, ваннахона ва хожатхона майдонлари анча кенгайтирилган. 77-серияли турар жой уйларда ваннахоналар табиий ёруғлик тугридан – тугри шамолатиш билан таъминланганлиги, яшаш хоналари ва ёрдамчи хоналарни алоҳида шамоллатиш имконияти яратилган ва натижада эксплуатация жараёнида анча қулайликларга ва энерготежамкорликка олиб келинган.

Бу янги тураржой уйларни лойихасини ишлаб чиқишда архитектор ва муҳандислар катта гуруҳи, институт бош муҳандис раҳбарлигида ишланган, улардан; С.Розенблюм, Р. Крюкова, Р. Янбулатов, Н. Мусорин, Н. Айрапетов, М. Аксенова, В. Оленц ва бошқалар. Таъкидлаб утиш жоизки,

77-серияли тураржой уйларни нафакат меъморий - режавий ечими унинг эксплуатация сифати ҳам юкори. уни 1-310-ТСП серия билан солиштирганда 2,5% га материал; меҳнат ва бир м²нинг қурилиш нархи сарфи камайишига олиб келинди.

Янги типда лойихаланган уйлар Тошкент, Ангрен ва Душанбе шаҳарларида тажрибадан утказилган.

Урта Осиё республикаларининг табиий - иқлим шароти қуруқ бўлган минтақларда ТошЗНИИЭП томонидан турар жой биноларининг хусусиятларидан бири бўлган ёпик берк композиция устида тажриба олиб борган. Бу борада Тошкентда қурилган 4-қаватли шахтали тураржой биносида илмий – тадқиқот тажрибаси утказган. (Г.В.Гуткина, Ш.З.Садиқова) Шахтада ҳавонинг ҳаракатланиши натижасида квартираларда ҳаво алмашинуви катта бўлган. Лекин, биринчи қаватда шахта туйнуғи қаршиида жойлашган квартираларнинг хоналарига шамол таъсири катта бўлган. Шахтага қаратилган ошхонада кундузи ишлаш учун ёруғлик етарли ва у ернинг ҳавоси етарли даражада салқин бўлиши аниқланган.

Хоналарнинг режавий ечимлар тугри топилган; ёзги хона (веранда) билан умумий хонани функционал боғлиқлиги сақланиб қолинганлиги, IV – иқлимий минтақада секцияли тураржой уйларини лойихалаш ва қурилишидаги қўп йиллик тажрибаларга асосланиб умумий хона билан бирга барча хоналар алоҳида ошхона билан боғланган ва ундан ташқари ошхона майдони 5,3 м² дан 8,3 м² га оширилган; 2-хонали квартирадан бошлаб барча квартираларда ванна ва ҳожатхона алоҳида жойлаштирилганлиги ва эксплуатация сифатининг яхшиланишига олиб келинган.

Рангларни кенг қўлланишида тураржой уйларининг ташқи қурилишини қўрқамлашишига. Асосий тарзда оддий ғишт териш урнига оқ ва рангли ғишتلардан горизантал чизик тортилган. Балконларни чегаралаш тизими узгартирилган; бир хил очик метал панжара воситаси урнига тулик ёки қисман ёпик (асбоцемент листлар билан тусилган) рангланган ёғочдан

ишланган гултувак ёки гул чирмашиб усадиган панжараларга алмаштирилган. Хар бир тураржойларнинг тарзи 2-хил турда ишланган; ажралиб турадиган ташки куруниши, коповчи рангли майда гиштчалар, балконларни чегараловчи курилмалари жойлаштирилган.

1964 йилдан Республика шаҳарларида ва Тошкент шаҳарларида тураржой уйларининг 1-464-УСП ва 1-464 НСП серияли йирик панелли (Арх . Розенблум, О. Айдинова, И. Абдулов, Л. Русанова, М. Тохтаходжаева; конструкторлар Л. Мордвинов, Е. Семенов, С. Рубинов) квартираларнинг 9 турини уз ичига оладиган (4,6 ва 8 секцияли уйлар, алохида турувчи бир секцияли ва кичик оилалар учун галерия типдаги) тураржой уйлари билан курилган. Эски 1-464-А сериясига караганда янги сериясида 2 томонлама шамоллатишга эришилган. Барча квартираларда бир-биридан утиладиган хона йук, устунлик жихати баъзи квартираларда 2 та ёзги хона-веренда мавжуд; уйнинг бир тарафида умумий хона билан ошхона ва уйнинг иккинчи кисмида ёток хоналари тарафида жойлашганлиги тураржойни кулай ва куркам килади. Тураржойнинг ташки курунишининг асосий куркамлиги, унинг тарзидаги ранглар жилоси ва узига хос девор панеллар ишланган.

Мавжуд Ц-7 микрорайондаги 1-ТЖ-40-1 серияли уйлар “Украина”, Ц-13 микрорайонидаги “Ленинград” 1-310-4-64 серияли ва Ц-1, Ц-2 даги турар жойларнинг меъморий-режавий тузилишига бир катор узгартиришлар киритилган. Ц-7 микрорайондаги 1-ТЖ- 401 серияли уйлар 2-3 хонали квартиралар “ошхона-ёзги хоналар-умумий хона” Ўзбекистон шароитига кулай муофик лойихаланмаган, бу квартираларнинг асосий камчилиги умумий хонада ёзги хоналарни йуклиги; ёзги хоналар киска галерея куламида ечилган. Зиналардаги айвонлар оралигидаги панжаларалар ортида ювилган кийим - кечакларни куритиш учун кулай жой ташкил этилган, бунда кучадан каралганда кузга ташланмайди. 1-ТЖ-401 серияли уйлар тарзида майда пилиткачаларнинг “кабанчик” тури кулланганлиги бошка тураржойлардан ажралиб туради. Тераска ёнидаги деворлар сувокланган ва буялган.

Навоий шаҳри Зарафшон дарёси ёнида, очик жойга қурилган. Навоий шаҳри Республикамиз шаҳарсозлиги амалиётида мувофаккиятли қурилган шаҳардан бири ҳисобланади.

1960 йилда Навоий шаҳри Горстройпроект (Москва) институти лойиҳаси асосида қурила бошлаб, кейинчалик Ленинград давлат институтига комплекс лойиҳалаш учун берилган. 1961 йилда Навоий шаҳрини лойиҳасини муаллифлар гуруҳи: Россияда хизмат курсатган қурувчи А. Коротков; архитекторлар В. Иванов, И Орлов, муҳандис. Г. Сморидинлар томонидан ишлаб чиқилган ва Госстрой томонидан тасдиқланган. Микрорайонлар асосан 5-қаватли 1-464, 1V-4,5,6 серияли уйлар ва типдаги каркас-панел конструкцияли 9-қаватли (1-101-1БГ-9 серияли) уйлар галереяли ва коридорли билан боғлаб қурилган

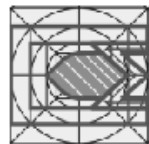
Галерияли уйларда хоналарни асосий қисми бош тарз тарафида жойлашганлиги янада яхшироқ ориентацияга (жануб ва жанубий-шарқий) олиб келган. Бундай тип тураржойларнинг ҳар бир қавтида 8-та икки хонали квартира ва чет қисмларида 2 та уч хонали квартиралар мавжуд. Уларни ҳаммасида алоҳида ҳожатхона ва катта лоджия----ёзги хона, борлиги квартираларни қуёш нуридан исиб кетишидан ҳимоя қилади. Баландлиги 2,7м (полдан - шифтгача) бўлган алоҳида ванна ва хона ва қурилиш жараёнида қуйилган жавонлар квартираларни қулай ва шинам қилади. Аник режалаштирилган квартиралар оралигидаги ёпик кундаланг деворлар шовкинни узида саклаб қолади [17,38]

Республикадаги уйсозлик қурилиш комбинатининг (ДСК) маҳсулоти тураржой уйлар 1Уз-500 серияси Тошкент ва Андижонда қурилган, 76-серия Олмалик, Қарши, Наманган, Урганч, Гулистон, Фарғона шаҳарларида, 146-серия Бухоро ва Нукусда, 464-срия Самарқанд ва Фарғонада (бу тураржой уйларни барчаси 4-5 қаватли); 148-серия 9-қаватли тураржой уйлари Тошкент ва Самарқандда. Бу тураржойларга архитектура нуқтаи назардан, эътибор берсак жойлашишида ҳам ва тарҳида ҳам бир-биридан фарқ қилмайди. Бундай ҳолатда шу давргача иморотсозлиги ҳилма - ҳил бўлган

Республикадаги шаҳарларни бир хилликка олиб келади. Бир хиллик қандай санъат тури бўлмасин уни ҳалок бўлишига олиб келади. Ўзбекистоннинг ҳар бир катта шаҳарларининг узининг табиий иқлим шароити, меъморчилик анъаналари ва урф - одатлари эътиборга олиниб узининг сериясига эга бўлиши лозим.

Урта каватли тураржой уйлари ҳар бир шаҳарга ҳос бўлган табиий ва ижтимоий талабларни бадиий воситалар шакли ва рангларининг хилма-хиллиги ва шаҳарсозлик омиллари кондирити керак. 148-серияли 9-каватли тураржой уйларда 2-та жиддий камчиликка эга (ТошЗНИИЭП) 1) ташқи деворнинг конструктив ечими қатъийлиги сабабли тарзи ўзгармас. 2) Магистрал кучаларга чиққан квартираларнинг хоналарни шовқиндан ҳимоя қилинмаган, тарз олди ҳовлили қилиб ишланган. [17,37,38]

XX асрнинг 80 йилларидан бошлаб Тошкент, Самарқанд ва Навоий шаҳарларида кенг суратлар билан урта ва куп каватли ва турар жой мажмуаларнинг экспериментал лойиҳалари бажарилди ва шулар асосида қурила бошлади.

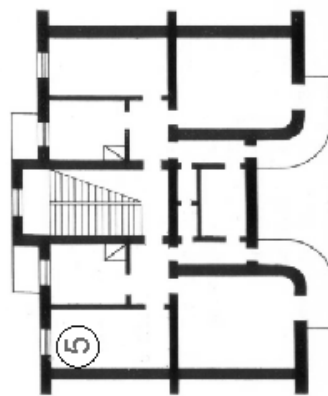
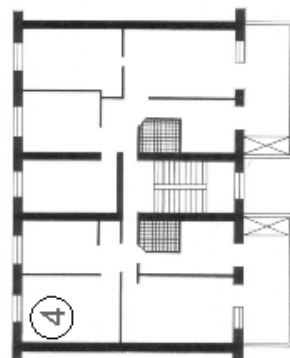
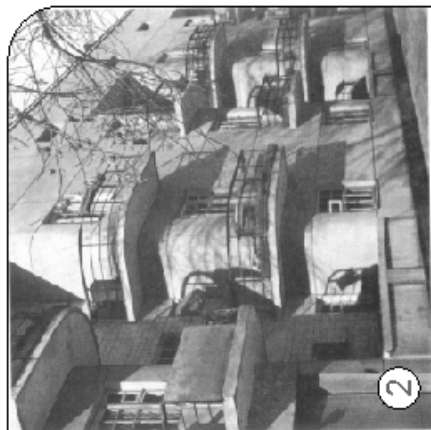

Ўзбекистон урта-каватли тураржой уйларининг ривожланиш тарихи.

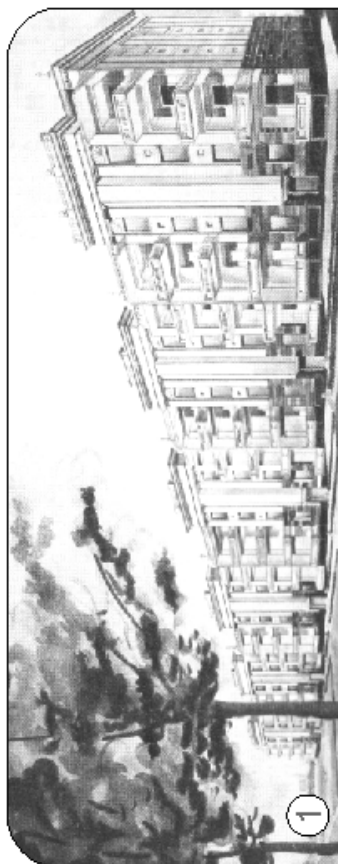
2.7

ТОШКЕНТ

ТОШКЕНТ

1. Тошкент. Наъвий кўчасидаги тураржой бино. 1949-1950 йиллар. Арх. М. Булатов, Л. Караш.
2. Тошкент. Гушкин кўчасидаги тураржой бино. 1932 й. Арх. К. Бабиевский.
3. Гаггорпроектда лойиҳаланган 1947-й.
4. Гаггорпроектнинг типлаш тирилган секцияси. 1951й. Арх. Л. Любанова.
5. Тошкент. Гушкин кўчасидаги тураржой биносининг тархи. 1932 й.

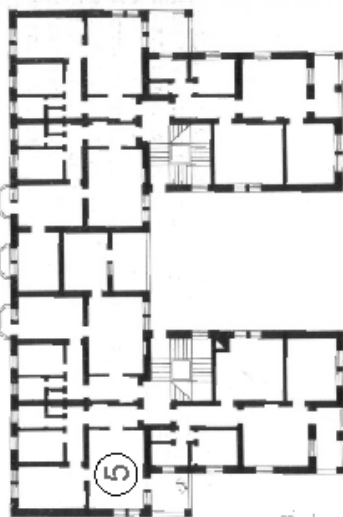

2

4

3

- 1-3. Тошкент. тураржой биносини фасади ва тархи 1936 й. Арх. А. Павлов.
- 2-4. Секция типидати тураржойнинг тархи. 1936-37 й. Арх. Ш. Ратия, С. Кутин.
5. Тураржой Биносининг тархи. 1939 й. Арх. А. Бабаханов, Е. Смирнов.

2.3. Республика ва хориж мамлакатларида урта каватли турар жойларнинг ташкиллаштириш усуллари.

Республикаимиз ва хориж мамлакатларида турар-жойнинг кўп тармоқли, ҳар хил-ҳажмли, ҳар хил ҳажмий композицияли квартиралар қурилиши кенг тарқалган. Республикаимиз шаҳар қурилишида кенг қўлланилаётган ўрта каватли уйлар асосан куп секцияли структурага “чекланмаган” ориентацияга эга бўлиб ҳар бир урта секцияда 2 квартира четки секцияда 2-3 та квартира жойлаштирилган. Бу уйлар четки секциялардаги 2-3 та квартира лойихасини ўрганиш шуни кўрсатдики, бу квартирилар икки томонлама жойлашувига қарамай бир қанча камчиликларга эга бўлиб, замонавий шаҳар қурилиши талабларига тулиқ жавоб бермайди. Камчиликлари шунаки, бу квартирилар унчалик тежамкор эмас, айниқса урта каватли биноларда 4– каватдан юқори бўлса лифт қўлланилади.

4- каватдан сўнг ер мухитидан узилиб қолгандай туюлади. Бундан ташқари фақат шу типдаги иморат уйларни қурилишида оптимал ориентацияларга эриш эса бир хиллика йўл қўйилишига олиб келади. Шунга ўхшаш ҳолатлар секцияли уйларнинг структурасини қайта кўриб чиқиш зарурлигини кўрсатади, чунки аҳоли истиқомат қилиши учун қулай шароитларга эга бўлган шинам, янгича структурали уйлар қурилиши давр талабига айланиб бормоқда. Шу сабабли, энг аввало турар-жойлар муаммоларини мужассам ҳолда ўрганиб чиқиш зарур. Бу муаммоларни ижобий ҳал қилиш учун эса бинолар структурасини имкони борича такомиллаштириш зарур, чунки то ҳозирги кунгача республикаимиз иссиқ иқлими шароитига мос уй-жой биноларининг оптимал турлари ишлаб чиқилмаган ва яратилмаган.

Кўп секцияли уйлар. Ўзбекистонда оммавий уй-жойлар қурилишининг 90 % ги намунавий лойиҳалар бўйича амалга оширилмоқда.(расм 2.3)

Республикаимиздаги оммавий уй-жой қурилиши қўлланилаётган типовой лойиҳаларини ўрганиш шуни кўрсатдики, куп секцияли уйлар ҳар

хил секциялардан иборат бўлиб, ҳар бир уйнинг асосини эса бир ёки бир неча секциялар негизи ташкил этилган. Бу секцияларнинг лойиҳавий ечими шартларидан бири шуки, квартираларда ҳаво ҳажмини кўпайтириш ва яхши шамоллатиш мақсадида умумий ва хоналар ўртасида 2,2 м оралиқлар қолирилган. Типовой лойиҳалар: сериялар I-461, I УЗ –500 - ТСП/69, Серия Тош.ДСК,76,77,310,Э-9 ва бошқаларни ўрганиб чиқилди, бу ўрта қаватли бинолар умуман Ўзбекистон меъморий -қурилиш районларининг иқлимий хусусиятларига мос келмайди. Бу сериядаги уйларда ёзги хоналар бир хил кўринишда, асосан ойнали айвонлар (веранда) кўринишида ҳал қилинган. Бу ҳол эса квартиралардаги микроиқлимнинг бузилишига олиб келади. Ноқулай йўналишдаги (ғарбий, жанубий-ғарбий) амалда қўлланилаётган 4 ёки 9 қаватли уйларнинг ёзги хоналари ҳар хил кўринишдаги ҳимоя қурилмалари билан: ёғоч дарчалар, йирик темир бетон панжаралар, миллий нақшли гипс-бетонли панжаралар билан тўсилган. Бу панжараларнинг ойнали бўлиши эса мунтазам қуёш нурини ютиб, кечки пайт--айни аҳоли квартиранинг хоналари ёзги хоналардан фойдаланиладиган вақтда ўзидан иссиқлик чиқариб ноқулай хоналарда ноқулай микроиқлим пайдо бўлишига олиб келади. Бундан кўриниб турибдики, типовой лойиҳалардаги ёзги хоналар ўз олдида қўйилган мақсадга бутунлай жавоб бермайди, соат 13⁰⁰ дан 22-24⁰⁰ гача ёзги пайтларда мақсадга мувофиқ келмайди.[7,16,18]

Қуруқ ва иссиқ иқлим шароитида ёзнинг жазирама иссиқлигига қарши курашиш долзарб муаммо бўлганлиги сабабли, ёзги хоналар тизимини такомиллаштириш имкони борича куннинг (сутканинг) ҳар бир қисмида, йилнинг исталган фаслида қулайлик туғдира оладиган микроиқлим ҳосил бўлишига мос келадиган лойиҳалар барпо этилиш керак. Бу ҳол мустақил структурали, ёзги жазирама иссиқларга, чангларга бардош бера оладиган, кўшни хоналарни тўсиб қўймайдиган, кўшни квартираларга ҳалақит бермайдиган ёзги бинолар кўринишида амалга ошиши мумкин. Кенг қўлланилаётган ўрта қаватли биноларп таҳлили асосида уларнинг классификацияси ўтказилди: биринчидан, типикликни ҳосил қилувчи

омиллар; иккинчидан, ҳар хил типдаги квартиралар қўлланилиши имконияти; учинчидан, оптимал кенгликни ҳосил қилиш, имконияти яратиш; 4-дан атроф муҳит билан алоқа; Юқоридаги талабалар ва критерийлар асосида кўп секцияли уйларнинг қўйидаги кўринишларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

а) Чизиқли: тўғри бурчакли блок-секциялар асосидаги тўғри бурчакли 90^0 бурилиши, эгри чизиқли блок-секциялар асосида; бурилиши блок секциялар ва боғловчи элементлар тўғри бурчакли кенг кўламли тўғри бурчакли блок-секциялар асосида икки томонлама ёруғ хона олди ховличалари билан; шахтали тўғри бурчакли кенг кўламли тўғри бурчакли блок-секциялар асосида;

б) мураккаб шаклли режа асосида мураккаб формали структуралар; Суннги пайтларда ўрта қаватли турар-жойларнинг чет эл ва мамлакатимиз барча районлари учун қулай булган лойиҳалари яратила бошлади.

Қурилган уйларадаги квартира хоналарнинг тарикибий кismi анъанавийликдан фарк килади. Бу фарк ёзги хонанинг узига хослигидир, яъни улар 30-60 м² ли ховличалардан ташкил топган, галереяли уйларда ховличалар – бог терраса типида жойлаштирилган булиб, бу ерда улар икки баландликка эга.

Изланишларнинг дастлабки катта кismi ёзги хоналарни барпо этиши каратилди. Кейинги боскичларда эса квартиранинг 30-60 м²ли ховли богчалар булиш кузда тутилади. Дастлаб ёзги хона квартирада таркибида икки томонлама икки светли 10-12м² ли хона булиши кузда тутилган эди. Бунда хажмнинг катталигига карамай, барча шу типдаги хоналарда умумий хона ва 1 та ёток коридорли буиб колар эди, бу эса улардан фойдаланиш койффицинтини пасайтиради. Кейинги такомиллашишда меъморлар квартира тизимидаги ховли богчани бинонинг бутун энига карама-карши куйишни таклиф килинди.[14,18,28,33]

Квартиралар тизимини такомиллаштиришнинг кейинги боскичида урта каватли биноларда иктисодий тежамкорлигини ошириш ва табиий иклим нуктаи назаридан бир зина лестница майдончасида квартиралар сонини ошириш, табиий горизантал ва вертикал шамоллатишни аэроцион шахталар оркали амалга оширилади. Зина-лифт тугуни бу хил уйларада икки қуринишда булади: коронгу ва ёруғ (расм) Уйнинг жойлашувига қараб қуйидагиларни ажратиш мумкин. Аэроцион шахталар квартиралар оралигида, секциялар блокировкасида бинонинг бутун энига 1-1,5м бушлик қолади. Аэроцион шахталар зина-лифт тугуни ва ёзги хона билан бирлаштирилади. Аэроцион шахталар шундай жойлаштирилганки, улар нафакат яшаш хоналарни, балки ювиниш хонаси ва ошхоналарни, шамоллатишга қаратилади. Шунинг учун икки секция оралигида жой қолдирилган.

Секциялар оралиги бушлик қолдирилади ва улардан аэроцион шахтани ҳосил қилади. Бунинг шарофати билан хоналарда ҳавонинг табиий айланиши вужудга келади. Бу усул жуда қулайдир. Айниқса бу усул қизилқум зонаси учун мақбул усулдир. Чет элда бу усул қўп жуда қўп қўлланилади. Масалан Италияда ва бошқа нам иссиқ иклими мамлакатларда шахта типидagi турар жой уйлар иморатлари қўрилишлар қўп. Улар орасида бушлик қолдирилади. Бу аэрацион шахталар конструкцияларни шамоллатиш хоналарда ҳаво алмашишига ёрдам беради. Ана шу усул кечалари биноларни шамоллатишга ва салқинлашишига олиб келади. Шундай қилиб, ривожланишнинг кейинги боскичда қўп секцияли уйларни лойиҳалаш ва қўрилиши амалиётида лойиҳалашнинг янги услуби – блок – секция ва блок – квартира методи яратилди.

2. Бир секцияли уйлар. Кейинги пайтларда бир секцияли урта ва қўп каватли уйлар қўп қўрилмоқда. У унча катта бўлмаган жойни эгаллайди. Улар Республикамиз шаҳарсозлигида доминат сифатидаги 4 ва 9 каватли ҳар хил мураккаб шаклдаги уйлардир. Ушбу уйлар бошқа уйларга қараганда анча қулайликларга эга. Ушбу уйлар экономика жиҳатидан ҳам био-гигиеник

томонидан анча ижобий имкониятларга эгадир. Хонадонларнинг зина майдончасида энг камида 4-та квартира жойлашиши ва квартиралар оптимал ориентацияга эга булиш хам бу уйларнинг кулай эканлигидан далолат беради.

3. Галерияли уйлар. Хозирги пайтда Ўзбекистонда асосан, куп секцияли урта каватли бинолар курилмокда, бироқ улар Республиканинг табиий – иклимий шароити ва бошка барча омилларга тулик жавоб бермокда ва муаммоларни хал килмайди. Бу борада галерияли ва каридорли уйлар архитекторларни купрок кизикиш уйготмокда. Хозирги 4-9 каватли галерияли уйларда квартиралар 1 ва 2 сатхда жойлаштирилиб курилмокда. Галериянинг чека томонидан 3-4-5 хонали квартиралар ва бинонинг уртасида 1-2 хонали квартиралар жойлаштирилади. Хозирда узмизда ва чет элларда турли хажмдаги ва мураккаб шаклдаги галерияли уйлар куплаб қўрилмокда.

Галерияли уйларнинг хоналари ёруглиги билан эстетик дид билан курилганлиги туфайли бошка уйлардан ажралиб туради. Бу уйлар куп секцияли уйларга караганда эксплуатация килиш кулай. Яна бир ахамиятли томони шундан иборотки, бу уйларда лифтларнинг сони кескин кискаради ва бу харажатнинг эксплуатация харажатларнинг кам булишига олиб келади.

Шунга кура галерияли уйлар куйидаги таснифга булиниши мумкин:

А) тугри чизикли уйлар, квартиралар тугри бурчакли шаклда бир сатхдаги жойлаштирилган.

Б) галерия-секцияли уйлар тугри чизикли, ёзги хоналар – бог ховлили квартиралари бир сатхда жойлаштирилган.

Булар терассали типда булиб анча кенг таркалган. Бунда терасса уй хажмининг бутун кисми билан тенг.

Бундай уйларнинг хажмий - режавий ва хажмий – фазовий композицияси мураккаб тузилишига эга булиб хориж мамлакатларида кенг таркалган.

Шуниси диққатга сазоварки, бунда квартира хоналарнинг таркибий қисмини алоҳида қайд этиш керак. Бундай уйлар шаҳар қиёфасига бошқача қурқ бағишлайди.

Галерияли уйларнинг кейинги босқичида ривожлантиришда ундаги юқорида келтирилган ижобий ютуқлар ундаги камчиликларининг олдини олишга имкон ва янада такомиллаштириш имконини яратади. Галерияли-секцияли уйларни лойихалаш ва қурилишининг икки хил қурлиниши мавжуд: биринчиси секцияли усулга асосланган. Уларда ҳар қайси вертикал транспортли тугуни уйнинг умумий сатҳидан чиқарилган. Бу квартира ва хоналарни лойихалаш аҳолини эвакуация қилиш учун янада қулайлик тугдиради. (2.3 расм)

Иккинчи услуб аралаштириб ишланган структурага асосланган. Бу усулнинг қулайлиги иссиқ иқлим шароитида кенг имкониятлар яратади. Маҳаллий шароитни ҳисобга олган ҳолда галерияли-секцияли уйларни ривожлантиришда блок секциянинг мураккаб шаклда галерея блоқи тугри шаклдадир. Бунда факат лифтлар истемолдан олиниб, иккита қарама-қарши зиналар жойлаштирилган. Зина, томондан бир модуль масофа қолдирилиб ана шу ерга галерея жойлаштирилган. Шу билан бирга галерияли томонга ётоқ хонаси жойлаштирилган. Уртадаги корпусларда эса галерея тамонда ванна хонаси жойлашган. Икки хонадоннинг ванна хонаси уртасида шахта жойлашган бўлиб, у ҳаво алмашишига ёрдам беради. Уйнинг бундай тузилиши ва қурлиниш иссиқ иқлими жойларга мос бўлиб, деярли шамол эсмаганда ҳам хонада ҳаво алмашишига ёрдам беради. Тадқиқотлар натижаси шуни қўрсатдики, галерияли секцияли уйларда микроклимат бу усул билан оптимал микроклимат ҳосил қилиш мумкин. Лекин шу билан бирга шу туридаги уйларни янада ривожлантириш уларнинг ҳажмий – режавий ва ҳажмий – фазовий композицияларини янада такомиллаштириш керак бўлади. Таҳлил материаллари керакли расмларда келтирилди. (расм)

4. Коридорли уйлар. Республикамизда урта қаватли уйларни лойихалаш ва қурилиш амалиётида коридорли уйлар санокли ҳолда

кулланилмокда. Тошкент ва Навоий шаҳарларида қурилган 9- каватли коридорли уйларда ҳам барча каватларда коридорлар мавжуд. Коридорлар унча катта бўлмаган, бир ёки икки хоналари квартиралар жойлаштирилган чунки коридорли уйларда катта хонадонларни бир сатҳда жойлаштириш биогигиеник ва иктисодий жihatдан мақсадга мувофиқ эди. Кейинги йилларда 4 - 9-12-16 ва ундан юқори каватли коридорли уйлар қурилиши ҳажми ошиб бориши кузатилмокда, чунки бу уйлардаги янги вертикал ва горизонтал коммуникациялар тизимини яратилиши, бу эса, шу билан бирга уларнинг аниқ конструкция схемаси, корпуснинг энига кенгайтирилиши турар жой уйларнинг энерготежамкорлиги ва иктисодий жihatдан анча арзондир ва квартираларда микроклимот шароитининг яхшиланишига олиб келади. Республикамиз шаҳарсозлик амалиётида коридорли типлардаги 4 ва 9 каватли коридорли уйларнинг экспериментал лойиҳалари ишланди ва шу асосда қурилди. Эксперимент натижаларидан бу уйларда илк бор квартиралар икки сатҳда жойлаштирилди. Навоий шаҳрида ҳам кулланилган ҳамда иссиқ иулимли мамлакатларда коридорли уйларнинг кам қурилиши, улар ҳақида илмий адабиётлар камлиги ва уларга нисбатан архитекторларнинг катта кизиқиш уйғотади ва уларни амалда куллаб қуришга йўллар очилди. [14,17,33]

Ишда коридорли уйларнинг квартираларнинг бир ва икки сатҳида жойлаштирилган турлари қуриб чиқилади. Чет элда коридорли уйларни лойиҳалашда ва қуришда биринчи бўлиб архитектор Ле Корбюзьенинг “домвилл” лойиҳасида кулланиб кейин Марселда (1952 й) ва бошқа шаҳарлардаги урта ва куп каватли уйларнинг қурилишга катта таъсир қурсатди. Улар кўпроқ Англия, Голландия ва бошқа мамлакатларда коридорли уйлар анъанавий қурилиш турига айланиб кетди.

Узимизнинг ва чет эл тадқиқотларига асосланиб шундай хулосага келиш мумкинки, иссиқ иқлимли мамлакатларда коридорли уйлар куп кизиқиш уйғотишига сабаб, катта оилаларни уй жой билан таъминланиши бинонинг энига кенгайтишини таъминлайди, бу эса квартираларда

микроклиматнинг яхшилануви, тугридан тугри шамоллатиш ва уйнинг умумий нархининг арзонлашуви, фойдаланиш экспликация нархининг камайиши, зина лифт тугунларининг камайиши, (зина – лифт вертикал тугунларига квартираларни максимал оширилиши туфайли) зина - лифт, мусропровод, умумий хизмат курсатиш иш объектларининг жойлаштиришнинг қулайлиги улардаги конструктив системанинг қулланиши 7,2х9; 9х9м эканлиги билан ажралиб туради.

Бу ҳолдаги қурилишлар жуда қўп масалани ижобий ҳал қилади. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, қаридорли уйларни қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

а) бир қизик асосида қурилган уйлар -тугри бурчакли квартираларда 2 сатҳли жойлашган бўлиб, ҳар икки ва уч қаватдан кейин қаридорлар жойлаштирилган.

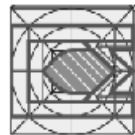
б) Уч нузли қаридорли уйлар квартиралари 2 сатҳда ва қаридорлар икки қаватдан кейин жойлаштирилган.

в) Мурақаб шаклли квартиралари бири ва икки сатҳда жойлаштирилган.

г) Қаридорли –секцияли, квартиралар бир ва икки сатҳда жойлаштирилган.

Иссиқ иқлим шароитда қаридорли уйларнинг квартираларни икки сатҳда жойлаштирилиши натижасида ҳам ҳажмий – фазовий композициясида ҳам квартираларда яхши микро иқлим ташкил қилишда самарадорликка эришилди.

Қаридорли уйларнинг келажакда ривожлантириш учун унинг ҳажмий – фазовий композицияни янада такомиллаштириш ва оптимал микроклимот ҳосил қилиш керак. Шуниси эътиборга олиш керакки лойиҳада ҳар икки - уч қават кейин қаридорларнинг жойлашуви, зина – лифт тугунларнинг икки марта қисқаришига ва қаватларнинг ҳажмий – режавий структурасини янада такомиллаштиришга олиб келади

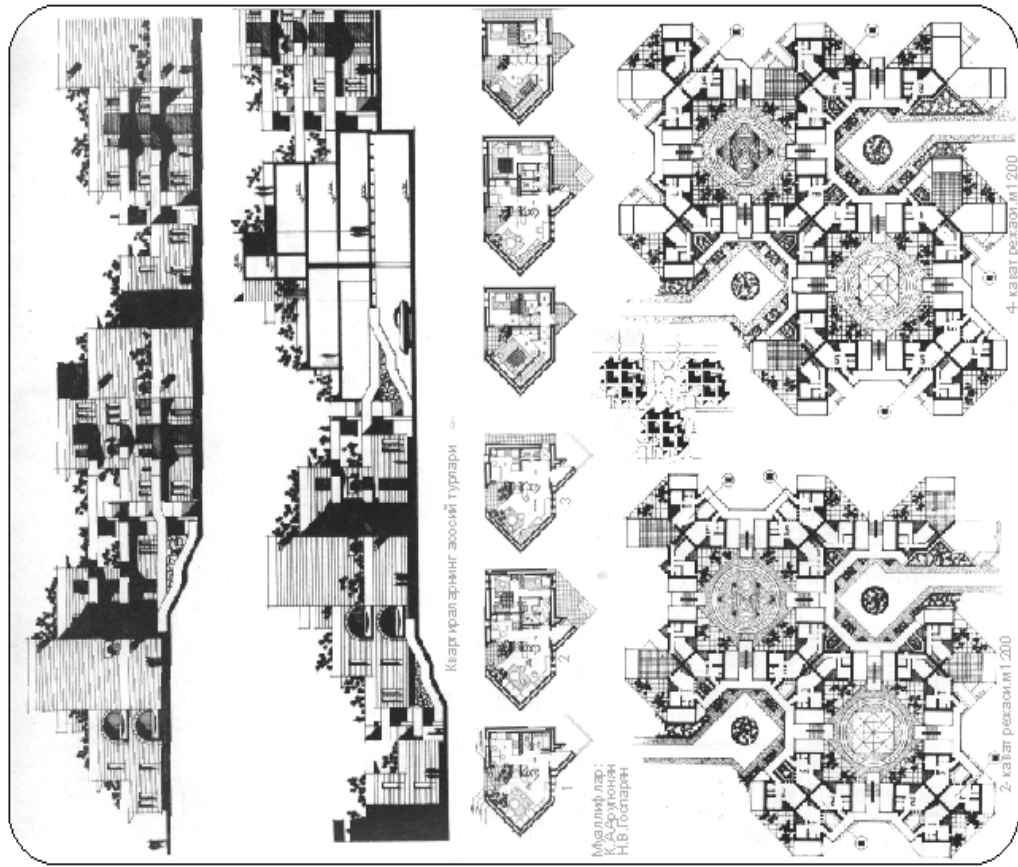
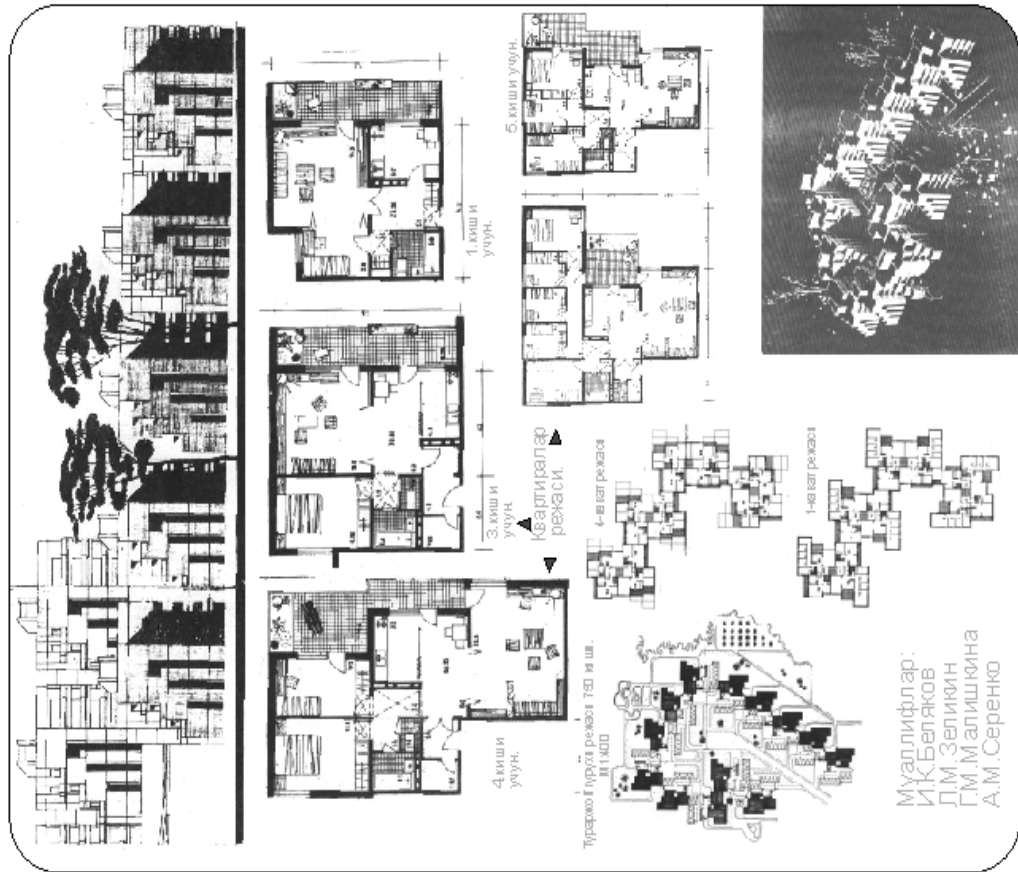

Экспериментал урта каватли тураржой уйларнинг хажмий-режавий тузилиш тахлили.

• РОССИЯ • МОСКВА •

• АРМЕНИЯ • ЕРЕВАН •

2.14

II- боб бўйича хулоса.

1. Тадкикотлар натижасида шу нарса аниқландики, халқ меъморлари ва усталари томонидан Республикамиз регионларининг узига хос ва мос булган томонидан бетакрор анъанавий халқ уйлари яратилган. Анъанавий халқ турар жой уйларнинг ҳажмий – фазовий тузилишлари, композицияда бирлаштирувчи ҳажмий – режавий элементлари рационал – режалаштириш, тузилиши ва ҳажмий – фазовий мажмуалар композициявий бир вақтнинг ўзида ва ўзи бошқариладиган микроиклим табиий муҳит билан бевосита мулоқатни таъминловчи, ва оиланинг турмуш тарзи очик хавода ташкил этувчи маскандир.

2. Урта каватли турар жой уйларни лойихалаш ва қурилиш тажрибаси тахлили натижасида уларнинг асосий камчиликлари:

- Самарканд шаҳри иморат қурилишида факат 4 – 5 каватли куп секция уйларнинг қурилган;
- куп секцияли уйлар ва уларнинг квартиралари социал – демографик ва иклимий талабларига тулик жавоб бермайди;
- бу наъмунавий уйларнинг турар жой иморатлар қурилишида қулланиши натижасида шаҳар киёфаси бир хилликка олиб келинди.

3. Республикамиз ва хориж мамлакатларда лойихаланган ва қурилган ўрта қаватли турар жой уйларнинг ҳажмий – режавий тузилишни тадқиқ қилиш натижасида:

- урта каватли турар жой уйларнинг турлари аниқланди ва уйларнинг шаҳарсозликда қулланиш соҳалари аниқланди.
- куп секцияли уйларнинг прогрессив блок – квартира ва блок – секциялари аниқланди.
- галереяли ва коридорли уйларнинг шаҳарсозликда қулланиши ва уларнинг оптимал структураси аниқланди.
- хориж мамлакатлари иморат қурилишида қулланаётган уйларнинг оптимал вертикал ва горизонтал коммуникациялари аниқланди.

- урта каватли уйлар тизимида кулланаётган ховли – бог, квартиранинг структурасида ёзги хоналар тизими аникланди.

III-боб. Ўрта каватли тураржой уйларини ривожлантириш ва хажмий-режавий ташкиллаштириш таклифлари.

Социал демографик омиллар ва оилаларнинг турмуш тарзи доимо шундай асос бўлиб ҳисобланганки, уларни ҳисобга олмасдан турар жойлар типологияси соҳасидаги масалаларни, лойиҳалаш ва қуриш ишларни тугри қўйиш ва ечиш мумкин эмас.

Урта каватли турар жой уйларининг хажмий режавий структураси ва хажмий–фазовий ташкиллаштириш ҳамда композицияси республика иссиқ иқлим шароитида ёзги хоналар ички ховличалар яратиш мураккаб жараён бўлиб, табиий–иқлим ва ижтимоий-демографик омиллар ва табиий шароитида турар жойлар меъморчилиги муаммоларини комплекс ечишни тақозо этади. Шунинг учун турар жой уйларини лойиҳаларини ишлаб чиқишда тупланган тажриба ва билимлар янги сифатини ҳосил қилиш учун уларни синтез қилиш зарурати тугилди.

3.1. Квартираларнинг режавий тузилиши ва хажмий-фазовий ташкиллаштириш.

Мазкур ишда бу масалалар шундай аспектда қараладики, Республикада ҳамда Зарафшон воҳасида турар жойларни шакллантириш ва ривожлантириш асоси сифатида шаҳар аҳолиси ва ижтимоий- демографик, структураси, аҳолининг миллий урф-одатлари, оила ҳаёти тарзи хусусиятлари, иқлим билан боғлиқ ёзги ҳаёт формалари, Самарканд табиий – иқлим шароитлар ва яшаш муҳити, урбанизацияланганлик даражаси уларнинг халқ ҳужалиги йуналиши тизимда жойлашиш урни ва бошқалар мамлакат регионлари ва шаҳарларидан фарқ қилади.

Шундай қилиб, урта каватли уйларда хажмий - фазовий параметрларни такомиллаштириш ва лойиҳалаш масалалари, тураржой хоналари номенклатурасининг ривожини прогноз қилиш, уларни ховли билан боғлиқлиги каби масалалар Зарафшон воҳаси шаҳарлари қурилиши яқин

ва кейинги этаплари бу ишда турар жойлар ривожланиш тенденцияларини республика ҳолати билан боғлиқ қуриб чиқилди.

Шаҳарлар аҳолиси оилаларнинг маъданий маиший ишлари ташкил этиш масаласида тураржой хонадонларида инсон ва оиланинг муносабати, формасидаги айрим анъаналарни сақлаб қолиш тенденциялари қузатилади. Уйку, шахсий гигиена, овқатланиш жойлари, ёзги хоналарни ташкил этиш ва фойдаланиш, шунингдек меҳмонларни қабул қилиш ва бўш вақтларни ўтказиш қабилар икки аспектда қуриб чиқилди.

Биринчиси – Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган «Қучли давлатдан – қучли жамиятга ўтиш» тамоилида маҳалланинг ўрни аҳолида қурсатилган ва ишда маҳала билан оиланинг умумий ривожланиши асос бўлиб, жамиятимизга ҳос идеологик, ижтимоий иқтисодий ва бошқариш фундаментал умумий ва кенг тарқалган жараёнлардир. Улар турар жой уйлари ва ячейкаларининг оммавий қурилиши намунавий ечимлари ўрта қаватли турар жой оммавий қурилиши ва ривожланиши ўчун асос бўлиб хизмат қилади.

Иккинчиси – республика аҳолисининг миллий маъданий маиший хусусияти ва анъаналари, оила ҳаёт тарзига таъсир этади ва тураржойга уларнинг талаблари: Табиий–иклим шароитлар (турар жойнинг очик ва ёпиқлиги, аҳоли ёзги турмуш шакллари)га боғлиқ, демографик хусусиятлари (оиланинг аъзоларининг катталиги, оиланинг ёш–жинсий структураси – ўч авлоддан, оддий тулик бўлмаган оилалар ва бошқалар); миллий–маиший хусусиятлари (уй ҳужалилига, оила турмушига, ўнинг маъданий маиший фаолиятига, муносабатига, оила ичида ва оиладан ташқаридаги таъсир хусусиятлари), оиланинг касбий йўналиши (касбий, маъданий маиший ёки ҳўжалик фаолияти йўналиши).[1,3]

ТанЗНИИЭП ва Р.Т. Тоштемировлар томонидан ишлаб чиқилган услўбларига асосан, Ўзбекистон иссик иқлим шароитидаги тураржой ячейкасида қуйидаги асосий хоналар гуруҳига эга ва аниқланган:

- шахсий яшаш хонаси, умум оила хонаси, шахсий гигиена

(ювиниш хонаси, хожатхона, душ ва бошқалар);

- хужалик хизмати (ошхона, хужалик хонаси, кир ювиш ва бошқалар).

- коммуникацион хоналар (дахлиз, коридор, холл, шлюзлар, галерея ва бошқалар)

- маъиший буюмлар жойланадиган ва сақланадиган (омбор, гардероб кишга озик-овкатларни сақлаш хонаси ва бошқалар) ва уларнинг каватларда жойланиши ҳамда ички ховлича бог билан узаро боғланиш (расм-).[34,37]

Бу ишда, шахсий ва умумоилавий, ёзги, хужалик–маъиший хоналар уларнинг узаро хонадон олди богча ва умумий ховли билан боғланиши унинг тураржой ячейкаси микроклимига таъсири мукамал урганилган, чунки улар аҳоли миллий- маиший анъаналари ва иклим билан боғлиқ ва узининг спецификага эга.

Бу гуруҳ хоналари характери ва ечимидаги умийлигига қарамасдан, айрим холларда специфик талабалар мавжуд. Шундай, шахсий гигиена хоналари ва хужалик хоналари тураржой ячейкаси мураккаб шамоллатиш ва ёритиш чизиги билан таъминланиши керак. Ёзги хоналар тизими турмушни ташкил этиш, уларни хавли билан боғлиқлиги ва хона хавосининг табиий циркуляциясини (хаво алмаштирувини) ечиш керак. (расм-).[ ]

Қараб чиқилган ижтимоий – демографик табиий – иклим ва бошқа комплекс факторлар Республика урта ва йирик шаҳарларида иссиқ иклим шароитида хоналарнинг асосий ижтимоий – типологик катори кундуз ва кечаси яшаш хоналар катори аниқланган, шу туфайли биз блок–квартира, блок–секцияларнинг режавий структураси ва ҳажми–фазовий композициясини сутка, кесимида оила ҳаёти циклига боғлиқ ҳолда, микроклимни бошқариш билан узгариб турадиган ягона бир бутун фазо сифатида ечишга қаратилган.

Юқорида санаб утилган шартлар ва талабаларга боғлиқ тегишли зоналар, бир вақтнинг узида изоляция ва трансформация қилинади қўш функцияли муҳитга бирлаштирилади. Бунда блок–квартира, блок-секция композицияси мураккаблашиши, биринчидан – блок–квартира, блок–секция

ядросини турлича ечими хисобига “хона+умумий хона+асосий ёзги хоналар+ошхона+хавли” олиш мумкин. Бунда ёзги хоналар ховли билан ривожланиб, структура мураккаблашиб унинг мухитини бойитади.

Иккинчидан, блок–квартира ва блок–секция икки баландликда жойлаштирилган ривожланган ёзги хона ва ховли билан ечими хисобидан.

Учинчидан, блок–квартира ва блок–секция композицияси оиланинг ижтимоий–маъиший ва эстетик талабига боғлиқ ҳолда ривожланади ва индивидуаллашади. Блок–квартира ва блок–секция квартираларнинг хоналарини бундай гуруҳлашда ва зоналашда иссиқ иқлим шароитида на фақат ижтимоий баълки оптимал шароит ва иқтисодий эффектга эришиш мумкин.

Бундай услубда блок–квартира ва блок–секцияларнинг узлари ҳам шаклланади ва уларнинг анфиладлиги, очиклиги, иқлим шароити ва ижтимоий–демографик факторлар буйича бир вақтнинг узида изоляцияланганлиги ва яхлитлиги яратилади. Квартираларни ҳажмий–фазовий ташкил этилиши натижасида блок–квартира ва блок–секциялар ягоналик ва зарур якунийлик қабул қилади.

Блок квартира ва блок–секцияларни шакллантиришда квартираларнинг хоналар ва зоналар тақиб (типологик қаторлари) таҳлил этилганда ва улар асосида ҳаёт фаолияти жараёнларини, оиланинг ижтимоий–демографик хусусиятларини, оила ички узаро таъсири характери ва жамоат хизмати тизимида киришганлик даражаси қаби комплекслар блок–квартира ва блок–секцияларни тулик қузатиш ва тадқиқотга утиш имконини беради. [ ]

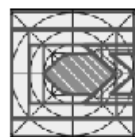
Шундай қилиб, блок – квартира ва блок – секцияларнинг ижтимоий – фазовий модели, улардаги квартираларнинг хоналар тарқиб ва типи, биринчи навбатда шаҳар аҳолиси оилаларининг социал - демографик хусусиятлари билан аниқланиб, оила ҳаётининг фаолиятининг шундай синтетик фактори бўлган оила эҳтиёжлари комплексини ифодаловчи – турмуш тарзи ҳисобланади.

Тадқиқот натижаларининг анализи асосида (1 ва 2 боблар) блок–квартира ва блок-секцияларнинг Республика ҳудудларининг иссиқ иқлим шароитида ривожланиши ҳозирги пайт ва яқин босқичларида қуп вариантли бўлиши керак; кейинчаликда эса қупвариантлик янада усиши ва блок–квартира ва блок–секция типларини сони қупайиши ҳамда шу билан бирга вариантлар сони қупайишига боғлиқ.

Р.Т. Тоштемиров томонидан ишлаб чиқилган блок – квартира ва блок–секцияларнинг ижтимоий–ҳажмий кидирув модели – оила структурасини максимал ҳисобга олади, касбий кизиқиши, маданий ва кадрий ориентациялари, мулоқот характери ва бошқалар хусусиятларни эътиборга олади. Бу билан блок–квартира ва блок секцияларнинг бир хил юзали асосий типларида турли улчамли ва хонали вариантларни лойиҳалаш имконини беради.

Натижада блок-квартира ва блок-секциялар ва уларнинг ядросида бир хил сатҳи, оптимал микро-иқлим шароити, бир-бирига ухшамаган индивидуал рационал типлари яратилиши асосланди ва шаклланди. Урта каватли турар жойларнинг барча типларида квартираларнинг тасоддий ечимларини лойиҳалаш мумкин бўлмайди.[24,37,38]

Шундай қилиб, юқорида келтирилган ижобий хусусиятлардан ташқари, ишлаб чиқилган ижтимоий – ҳажмий модел – блок - квартира ва блок- секцияларнинг типларини кидириш ва янги рационал қурилишларини топиш ва лойиҳалашни оператив, тез ва аниқ бажариш имконини беради.

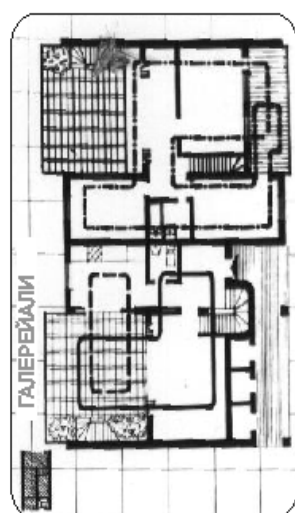
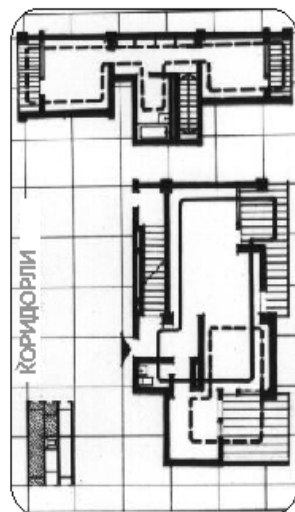
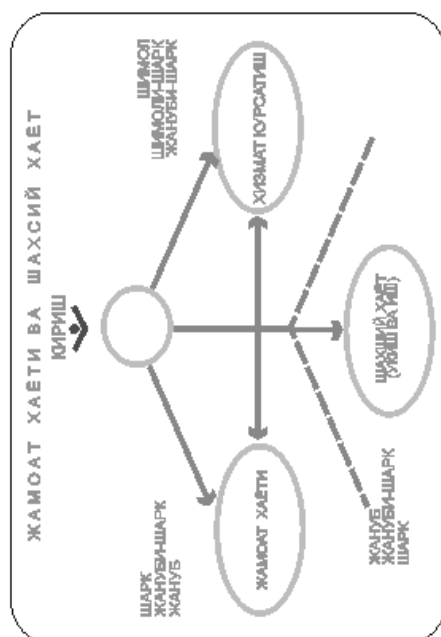
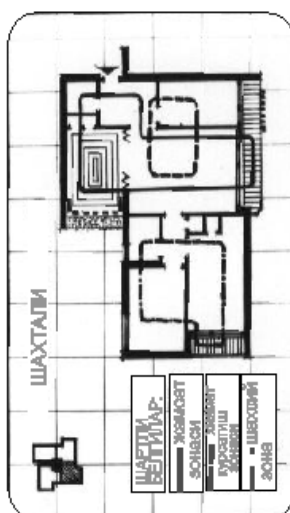
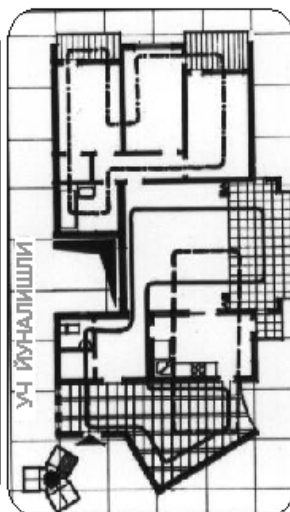
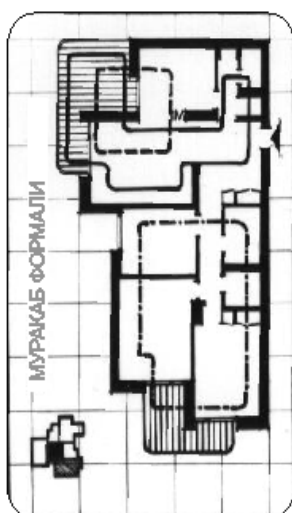
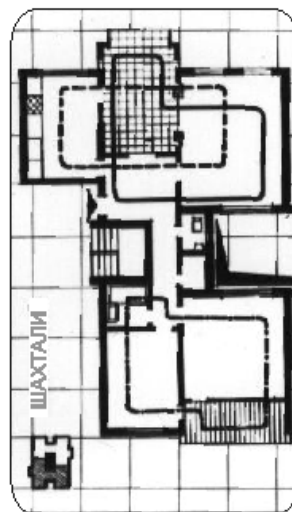
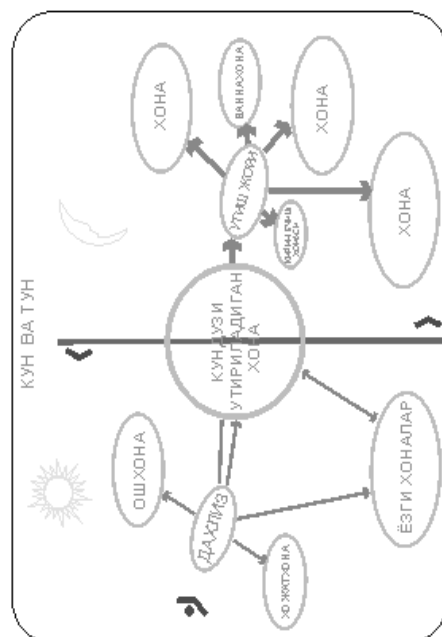
Исик иклим шароитида тураржойларга функционалий талаблари.

3.21

КВАРТИРА

КВАРТИРА

Квартиранинг турмуш тарзи тамойиллари ва иклим шароитлари буйича функционалий зоналарга бўлиш.

3.2. Ўрта қаватли турар жой уйларини блок-квартира ва блок-секция тизимида ривожлантириш.

Тадқиқот натижалари (1-бобга қаранг) кўрсатадиган маҳаллий шароит (ижтимоий - демографик, табиий - иқлим, моддий техник базаси ва бошқ.)лар спецификацияси Зарафшон воҳасида ўрта қаватли тураржой уйлар меъморчилиги ечимига, яъни унинг ҳажмий - режавий, ва ҳажмий-фазовий ташкил этилишини конструктив ечимларга ва бутун турар жой муҳити шаклланишига ўз таъсирини кўрсатди.

Тадқиқотлар (2-бобга қаранг) кўрсатадики, қурилиш услубларини қўллаш ҳамда замонавий материал ва конструкцияларни қўллашлар биргаликда талаблар шартлари гуруҳини ташкил этади. Бу шарт ва талаблар ўрта қаватли турар жойлар меъморчилигини аниқлайди, унинг шаҳарсозлик ҳаракатини таъминлаш, қаватлари режа конфигурацияси масштаб, пропорция, ритм, ориентация, инсолясия каби масалаларни белгилайди.

Режавий структура шакллантириш ва ҳажмий-фазовий ташкиллаштиришда тадқиқотлар кўрсатишича (1.2 ва 3.1 га қаранг) бирламчи аҳамият табиий иқлим шароитлар ўйнайди.

Ушбу қонуниятнинг қўлланилиши, социал-демографик табиий-иқлим, меъморий ва шаҳар қурилишида ва уларнинг тараққиётига таяниб, комплекс таъсирини эътиборга олиб, турар жойларни перспектива ривожланишини ишлаб чиқишда регионал ёндашув имкониятини беради.

Ўрта қаватли турар жойларни планировкаси тузилишини комплекс ва системали текшириш натижасида, ишда, қуйидаги позициялардан иборат ўрта қаватли турар жойларни планировкали тизимини ва ҳажмий – фазовий ташкиллаштиришни шакллантиришнинг асосий принцип ва услублари аниқланган:

1. Республика ва чет эл тажрибалари бўйича, ўрта қаватли турар жой уйларнинг блок - секция, блок - квартира ва блокли прогрессив тури аниқланган.

2.Блок – секция ва социал – фазовий турлари бўйича блок - секция ва блок-квартира ҳамда блокларга квартираларни дифференциал номенклатурасига квартираларни гуруҳлаш.

3.Ўрта каватли турар жой уйларни лойихалаш ва қурилиш тажрибасида олинган блок секция, блокли ва блок квартираларидан блок – секция номенклатурасини тузиш.

4. Урта каватли турар жой уйларини шакллантириш.

5. Урта каватли турар жойларга қўйилган асосий архитектуравий - режавий талабларини аниқлаш.

Ўзбекистоннинг маҳаллий, ҳудудларининг табиий – иқлим шароитлари бўйича барча меъморий - қурилиш ишларида маълум бир ўзларининг махсус талабларига эга.(1-бобга қаранг). Яъни, республика ҳудудлари шароити учун ягона томони билан характерланадиган қуёш радиациясининг юқори даражалиги, тез ўзгарувчанлиги ва қуруқлиги , аммо шу билан бирга регионал фарқланишига эга. Биринчи фактор турар жойларида, республиканинг барча ҳудудларида ёзги даврда термик муддатнинг юқорилиги, дискомфоортлилиқ шароитларини ҳукумронлиги ҳисобланади. Шунинг учун жуда муҳим бўлиб, турар – жойларда ёз даврида квартира ва турар жой уйлар ва ҳоналарида бош факторлардан ҳимоялаш ва оптимал биофизиологик шароитларини яратиш ҳисобланади.

а. Бандларнинг натижалари бўйича республикада турар жойларнинг комфортлик шароитларини таъминлашни ҳавони оптимал ҳаракатини яратиш умумий ҳолда турар жойларда уларнинг ҳажмий - режавий тизимли ва ҳажмий - фазовий ташкиллаштириш ёрдамида оптимал шамоллаштириш ҳисобланади. Шунинг учун, турар жойларнинг комфортлигини ва комфортабеллигини яратиш учун қуйидаги вазифаларни ечиш зарурдир:

а) Самарканд шаҳари шароитида ўрта каватли турар жой уйларини шаклланиши учун блок секция ва блок квартираларнинг номенклатурасини рационал схемаларини яратиш .

б) Самакранд шаҳари учун (район II-A ,III-A), оптимал биогигиеник шароитларини, яъни комфорттабелли турар жой муҳитини яратиш учун, блок - секция, блок - квартира ва комплексларининг номенклатурасининг рационал схемаларини яратиш.

3.2 Квартираларни блок - секциялар ва блок квартираларга гуруҳлашнинг режавий усуллари.

Квартираларни блок секция ва блок - квартирага гуруҳлашнинг усулини у ёки бу усулини танлаш кўп факторларга боғлиқдир: социал – демографик, табиий-иқлим шароити, конструктив, ёнғин ҳавфсизлиги ва бошқалар.

Ўрта қаватли турар жой уйларнинг ҳар қайси блок-секция ва блок-квартира турларини ҳажмий режавий тизимлари ва ҳажмий-фазовий ташкиллаштиришнинг таҳлили шуни кўрсатадики, улар учун квартираларни рационал тизимларини танлаш, оптимал функциявий - режавий, ҳажмий – режавий параметрлари ва ҳажмий - фазовий композициялари билан характерлидир.

Квартираларни барча блок-секция ва блок-квартирага қуйидаги асосий тизимга келтириш мумкин : секцияли, бир секцияли, галерияли, каридорли ва комбинациялаштирилган (галерея – секцияли, каридорли-секцияли ва бошқалар)[ ]

Режалари формалари бўйича квартираларнинг ҳар хил турлари блок-секция, блок-квартираларга ва бошқаларга мужассамлашгандир. Зинапоя лестница тугуни атрофида уларни мужассамланишини сони ва ҳар хил усулларини қўлланилишини блок-секция ва блок-квартираларда уларнинг турли планировкалаш тизимлари ва ҳажмий-фазовий композициялари блок-секцияларда квартиралар сонига боғлиқлигини, турар жойни комфортлигига ва тан нарҳига таъсири асосий планировкалашнинг фактори бўлиб ҳисобланади.

Юқорида келтирилган тураржой структурасидан шу нарса маълумки зина тугуни яшаш шароитида ва тураржой биноларини квартиралардаги

хоналар сафини кўпайтиришга ёрдам беради. Зинапоя ва лифт тугунлари бинолар хажмини кўпайтиришда ва кўринишлар беришда ҳар-хил ечимлар қўллашда бу қўл келади. Зина тугунлари биноларни моҳиятини композицион элементлардан бири бўлиб хажмий фазовий ечимлар қўллашда блок –секция, блок квартира кўринишда тураржой биноларини лойиҳалаштириш ташкил қилинади бундан ташқари бинони қуришда асосий элементлардан бўлиб ҳисобланади, ҳамда айнан олинган шароитларда шаҳар қурилиши ҳолатларга кўриниш беради ва бошқа қурилиш объектларга уланиб кетади ва ягона кўринишини хажмий ечимини бинони фазовий композициясини ташкил қилади. Табиат кўринишига боғланиши ва у билан уйғунлашади яхшилайди. Турар жой биноларини хажмий режавий ечимлари структурасида оддий ечим ҳисобланган блок – секция квартиралар сонини кўпайтириши қурилишни иқтисодий режалаштиришни осонлаштиради, турар жой биноларида зинапоя тугунлари сонларини камайтиришга олиб келади.[ ]

- Турар жой биноларини лойиҳалашнинг энг қийин кўринишларидан бирларини қуёш нуридан ҳимоя қилиш ва қурилмаларини яратишда иборатдир. Бу нарсадан ҳимоя қилиш бинони шамоллатиш ҳар хил шовкинлардан ҳимоялаш иссиқдан асраш санитария гигиена ҳолатини яхшилаш натижада биноларга бадий кўриниш беришга олиб келади. Бу лойиҳада квартираларнинг хоналари икки уч томонлама чиқишига олиб келади. Турар жой уйларнинг блок – секциялари Т.симон крест қурилишида, уч нур муракаб формаларда режасининг бўлиши катта аҳамият кашф этади. Бу ечимлар бир вақтнинг узида квартиранинг хоналарга қуёш нурининг тўғридан –тўғри киришиши ҳамда ундан ҳимоя қилиш, бинонинг ўзларини шимолдан ғарбгача томонларига кўрилишида блок – секцияларнинг навбат билан соя тушишига олиб келади, айнан мана шу ҳолатда биноларни лойиҳалашда ижобий баҳоланади.

Шу билан бирга блок-секцияларнинг қисмларини оптимал чегараларида кундузги вақтларда оилаларнинг яшаши учун оптимал

холатларни аниқланган ва жойлаштирилган ва бу билан бирга яхши микро климат ҳолатларини ташкил қилишга олиб келади.[24,37,38]

Қилинган тадқиқотлар ва таҳлиллар шу нарсани кўрсатадики қурилиш амалиётида блок – секцияли, блок квартирали уйлар кўп қўлланганга ҳисобланади, чунки бу уйлар био санитария қулайлик ҳолатлар яхши шу сабабли иқтисодий жиҳатдан самарали .Қилинган ёки талаб қилинган ҳолатларига асосан блок квартира, блок секцияли уйларни структураси галерияли, галерея секцияли квартиралари бир ёки икки сатҳда жойлаштирилган, бир секцияли уйлар кўп ҳолларда режада ҳар–хил кўринишларида бўлиши мумкин, ҳож кўринишли, уч нурли, шахтасимон режада ҳар хил формада лойиҳалаштирилади. Шундай қилиб комплекс изланишлар натижаси ҳажмий режавий ва ҳажмий-фазовий ечимларни ташкил қилиш бинонинг ижтимоий - фазовий моделини қабул қилишга олиб келади.

Бу усуллар турар жой биноларини лойиҳалаштиришда ҳар бир ҳудуднинг шароитимизга ва ва мос келиши ва табиат билан уйғунлашишига олиб келади. Бу усул ривожланган давлатларда ҳам қабул қилинган.

Бу шаҳарсозликда юқори самарадорликка ва кийёфасини яхшилашга олиб келади ва иқтисодий натижа беради.

Урата ва йирик шаҳарларнинг маҳаллий шарт – шароитлар (иккинчи-А, учинчи – А. Архитектуравий-иқлимий район)да комплекс қулатувлар шаҳарсозлик қурилишида ҳажмий ечимлар шу нарсани кўрсатадики блок-секцияли , блок квартирали уйларни лойиҳалаштириш ва кўриш ишда энг самарали ҳисобланади.

Бундан бинолар блок-секция номенклатурасини тузишнинг асосини республикада ва хориж мамлакатлари лойиҳалаштириш ютуқларини қўллаб ва қурилиш олиб бориш мақсадига мувофиқ ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида блок-секцияли, блок квартирали тураржой биноларини кўришда ҳар хил турлари ва шакллари қўллашга олиб келади.

Зарафшон воҳаси шаҳарларини ҳудудларини рационал фойдаланиш, тез суратлар билан қуриш, унга меъморий кўринишлар бериш, блок-секцияли, блок-квартирали усулларни, тураржой уйсозлигида куллаш, турар жой уйлари, гуруҳ ва мажмуалар ҳажмий ечимларини ишлаб чиқишга ва яратишга олиб келади.

Бу уз навбатида блок – секцияли ва блок – квартира методини лойihalлаш шу кўринишидаги турар жой биноларини қуришда ва шаҳарсозликда яхши самарадорлик ва натижалари ва турар жой мавзеларини куп хиликка олиб келади.

3.3. Турар жой уйларнинг оптимал типлари таклифи ва уйларни иморат қурилишида куллаш ва ташкиллаштириш усуллари

Блок – секция номенклатурасида ҳар хил турдаги блок – секциялар ва блок – квартираларнинг бирлаштирилиши натижасида ҳар хил уйлар турлари вужудга келган турар жойлар, маҳаллалар, микрорайонлар ва уйларнинг танланган услублари шаҳарсозликда мукамал тузилишини ҳосил қилиш имкониятини туғдиради.

Бирлаштирилган блок-секциялар, бирлаштирилган блок-квартирали уйларнинг таклиф қилинган мажмуидан шаҳар қурилишининг энг хилма-хил усулларини ташкил этиш мумкин.

1. Чизикли бириктириш:

- а) секция қошидаги ҳовличани алоҳида турар жой уйлар билан боғлаш;
- б) бири иккинчисига туташган ҳовли, алоҳида турган уйлар билан;
- в) бир чизик, ёки қизил чизик бўйлаб, икки, уч ёки тўрт қаторга орқага сурилган ҳолда бириктирилган, бу ҳам приметри ҳам баландлиги бўйича гўзалроқ ваи уйғунлашган қурилиш ҳосил қилишни имкониятини беради.

д) эгри чизик бўлиб бириктириш:

II–Гуруҳлаб бирлаштириш:

Таклиф килинаётган бирлаштирилган блок-секциялар, бирлаштирилган блок – квартиралардан номенклатурадан ҳар хил уйжой гуруҳларни ва мажмуаларни ҳосил қилиш мумкин. Шу билан биргаликда ташкил этилаётган ташкил этилган гуруҳда ва вужудга келган турар жой мажмуаларда энг хилма – хил бирлаштирилган блок-секциялар, бирлаштирилган блок-квартира (уйлар) турли оилаларни жойлаштириш зарур қурилиш зичлигига, участка конфигурациясига боғлиқ равишда бирлаштирилган бўлиши мумкин.[17,34,37,38]

Ҳар хил бирлаштирилган блок-секциялар ва бирлаштирилган блок-квартиралар орқали гуруҳларда, вужудга келган турар жой мажмуаларида бирлаштириш натижасида жамоа - ҳовлилари майдонларини ҳосил қилиш имкониятини беради. Қайси ким, энг хилма – хил мақсадлар учун – болалар уйинлари учун, ҳар хил ёшдаги яшовчиларнинг узаро мулоқотлари учун, кизикишлари ва қабила буйича фойдаланиш мумкин (расм-3).

Бир неча тураржой мажмуалари ва тураржой гуруҳлари маҳалларга бирлаштирилиши мумкин. Шу билан биргаликда жамоатчилик тадбирларини ўтказиш учун кизикарли очик жой - майдон ҳосил қилиниши мумкин, У ерда маҳалланинг жамоатчилик марказлари, спорт майдончалари, кундалик фойдаланиш учун савдо объектлари ва бошқалар ташкил топиш мумкин. Гуруҳлаб бирлаштириш ер майдонидан, ҳамда киёфа ва гузаллик буйича ҳажмий-фазовий композициялар ва ер майдонидан рационал фойдаланилиши имкониятларини яратади.

III- Гилам нусхасида бирлаштириш: Гилам нусхасида бирлаштириш турар жой иморат қурилишнинг етарлича зичлиги ҳосил қилиш мумкин. Бу эса Самарканд шаҳри учун турар жой иморат қурилишларида кизикарли ва мақсадга мувофиқ турар жой масканларини яратиш имконини беради.

Гилам нусхасида бириктириш нафакат микроиклим шароитни ва яшаш қулайлигини, ундан ташқари хилма-хил турдаги оилаларни жойлаштиришни таъминлаши мумкин, чунки таклиф қилинаётган барча турга бирлаштирилган блок-секциялар ва бирлаштирилган блок-квартиралар

(уйлар)ни энг хилма-хил вариантларда узига бирлаштириш ва композицияларини ташкил этиш мумкин.

IV-Ёпик туташтириш: Самарканд шахрининг табиий - иклимий худудлари учун таклиф этилаётган блок-секциялар, бириктирилган блок-квартиралар (уйлар) ёпик гурухларга бириктирилиши мумкин.(расм к), у ерда барча бирлаштирилган блок-секциялар ва бирлаштирилган блок-квартиралар ички очик бушликка оентацияланган булади. Бундай гурухлаштириш барча тураржой хонадонларини мухитнинг ёкимсиз тасирларида (куёш радиацияси, чанг - тузун буронлари, иссик ва совук шамоллар ва бошқалар) дан саклайди.Ички очик сугориш сув тармоклари келтирилади, кукаламзорлаштирилади, бу эса ёкимли микроклимни, зарур намликни ва хароратни вужудга келтиради.

Шундай килиб таклиф қилинаётган бирлаштирилган блок-секциялар, бирлаштирилган блок-квартиралар (уйлар)ларни куллаш катта шахарсозлик ахамиятига эга , бу тураржой гурухларининг бирлашмалари ва мажмуаларнинг энг хилма –хил композицияларини, иморат қурилишнинг юкори зичлигини хосил қилиш ва шахарсозликда катта санъат шунослик имкониятлар (нозиклик, мукомлилик, уйгунлик, нафислик, киёфа, масштабlilik ва бошқалар) ни беради.[17,34,37]

Ишлаб чиқилган ва таклиф қилинаётган уйларнинг лойихаси асасида арх.н. Р.Т. Тоштемиров томонидан ишлаб чиқилган кўп авлодли ва мураккаб оилалар учун “ўсувчи уй” модели ётади. Бу моделнинг асосида анъанавий халқ уйларидаги турар жой ва хўжалик иморатлари тузилиши оила талабидан келиб чиқган холда, аста-секинлик билан мослашиб бориши оилада сон ва сифат ўзгаришлари рўй берганда ховли ва уй ичидаги қурилишнинг такомиллаштирилиши ётади. У хам горизонтал ва вертикалига ривожланади.

Бу лойихаларнинг асосида юкорида кўриб чиқилган комплекс омиллар яъни оиланинг иқтисодий, социал - демографик ва касбий йўналишлари ва бошқалардан келиб чиқиб типологик қатор ётади.

- I. Дахлиз + холл + анъанавий меҳмонхона ёки евростандартдаги меҳмон – хона + кабинет (кутубхона ёки оила бошлиғининг касбий йўналишидан келиб чиқадиган бошқа хоналар) + ховли.
- II. Ошхона + овқатланиш хонаси + меҳмонхона + кабинет-атриум.
- III. Ётоқ хоналар + ривожлантирилган сангигиеник хоналар + ёзги хоналар.
- IV. Атриум (қишки боғ).

Бу турар жой биноларининг лойихасини ишлашда, анъанавий лойихалаш усулидан четга чиқиб, халқ анъанавий уйлари ва ғарб усуллари бирга қўшиб ишлаш натижасида 2-3-4, 2-4-9 қаватли турар жой биноларини янги тури “ўсувчи уй” модели яратилди.

Бу лойиханинг хажмий-фозовий композициясининг марказида ховлили I-типологик қатор ётади, яъни ховлининг икки томонига блок-квартира жойлаштирилади. Иккинчи қаватга II-типологик қатор ётоқхоналар жойлаштирилган.

3- ва 4-қаватларда оиланинг мустақил хаёт кечирадиган оилали фарзандлари, лекин ота-онаси билан хомкорликда яшайди. Бу ерда ховли эса-оилаларни бирлаштирувчи “ўчоғи” бўлиб хизмат қилади.

Таклиф қилинаётган “ўсувчи” Блок - квартира -уй бир вақтнинг ўзида 2- қаватли, 3-қаватли ва 4- қаватли уйларга айланиши мумкин. Бундан ташқари, Блок-квартираларни бирлаштирилаётганда, горизонтал ва вертикал коммуникация галерея-корридор кўча тизими киритилди. Бу тизим уйларни гурухлаштиришнинг турар жой мажмуалари, яъни маҳаллани ташкиллаштиришда асосий кампозициявий усул бўлиб хизмат қилади.

Лойихада 3-,4-,5-, 6-ва 7-хонали квартираларнинг функциявий-режавий ечимлари берилган.

Бу “ўсувчи” уй лойихаси Самарканд шаҳри жойлашган III-архитектуравий-иқлимий районининг табиий-иқлим шароитига,

оилаларнинг социал-демографик ва иқтисодий талабларига тўлик жавоб беради.

Урта ва катта шаҳарлар жойлашган архитектуравий-иқлимий районларга лойиха таклифлари берилмади, чунки ўзимиздаги ва хориж мамлакатлардаги мамлакатларидаги ўрта қаватли турар жой уйларнинг илғор блок-секциялари ва шулар асосида тузилган блок-секция номенклатурасининг асосида турар жой уйлар, турар жой гуруҳлари, мажмуалари-махаллаларни лойихалашни тавсия қилинди.

III -боб хулосаси.

1. Караб чиқилган социал – демографик табиий – иқлимий ва бошқа комплекс факторлар асосида Самарканд шароитида квартираларнинг (хонаданларнинг) кундуз ва кечаси фойдаланиладиган асосий ижтимоий типологик хоналар фактори аниқланди ва асосда блок – квартира, блок – секцияларнинг хажмий – фазовий структураси ва хажмий – фазовий композицияси аниқланди.
2. Таклиф қилинаётган уйлар лойихасининг асосида арх.н. Р.Т. Тоштемиров томонидан ишлаб чиқилган куп авлодли ва мураккаб оилалар учун усувчм уй модели ётади. Бу моделнинг асосида анъанавий халқ уйлари ва иморатлар қурилиши тузилмасидаги каби оила талабларидан келиб чиқган холди, аста – секинлик билан мослашиб бориши, оилада сон ва сифат узгаришлари руй берганда хами ховли ва турар жой тизими узгармайди ва уни янада такомиллаштириш имконияти ётади.
3. урта қаватли турар жойларни лойихалашда қуйидаги типологик қатор ишлалб чиқилди ва тавсия этилади:
  - Дахлиз + холл + анъанавий меҳмонхона + евростандартдаги меҳмонхона + кабинет + ёзги хона (ховли - богча).
  - Ошхона + овқатланиш хонаси – меҳмнохона – кабинет + ёзги хона (ховли - богча).
  - Ётоқхоналар + ривожлантирилган сангигиеник хоналар + ёзги хона (балкон, лодния ва бошқалар).

- Дахлиз – холл + анъанавий меҳмонхона + атриум + евростандартдаги меҳмонхона + кабинет + емакхона + ошхона.
4. Таклиф қилинаётган «усувчи уй» - блок – квартира + ховли + блок – секцияларбир вақтнинг узида 2 – каватли, 3 – каватли 4 – каватли уйларга айланиш мумкин. Бундан ташқари, блок – квартира ва блок – секцияларни бирлаштирилаётганда горизонтал ва вертикал коммуникация тизими ҳам киритилди. Бу тизим уйларни гурухлаштиришнинг турар жой мажмуасини – яъни маҳаллани шакллантиришда асосий композициявий усул бўлиб хизмат қилади.
  5. Республикамиз ва хориж мамлакатларида қурилган урта каватли турар жой уйларнинг турлари ва уларнинг илгор блок – секциялари аниқланди ва шу асосда Самарканд шароити учун урта каватли турар жой уйларнинг блок – секция номенклатураси ишлаб чиқилди ва турар жой иморат қурилиши учун тавсия этилди.
  6. Блок – секцияларни ишлашда зина тугунига катта эътибор берилди, янги турлар ишлаб чиқилди ва такомиллаштирилди. Зина тугунининг ҳар бир каватида қушниклар мулоқоти учун ёзги хоналар ташкил этилди.
  7. Таклиф қилинаётган блок – секция номенклатурасидан қуриладиган турар жой масканининг ҳудудига қараб социал – демографик талаблар асосида турар жой гурухлари, турар жойбирлиги «махалла» ва турар жой мажмуасини ташкил этиш мумкин ва шулар асосида микрорайон ва турар жой районларини ва уйғунлашган бетакрор архитектурасини яратиш имконини беради.
  8. Турар жой иморат қурилишида қулланилаётган композициялари таҳлил қилинди ва таклиф қилинаётган блок – секция номенклатура асосида қуйидаги иморатлар қурилишида турар гурухлари турар жой мажмуаси – «махалла» бирлигини ташкил этиш ва композицияларини аниқланди.
    - чизикли бириктириш ва композицияси
    - гурухлаб бирлаштириш ва композицияси
    - гилам нусхада бирлаштириш ва композицияси.

Якуний хулоса ва таклифлар.

Магистирлик диссертациясида олиб борилган тадқиқотлар Самарканд шаҳри шароитида урта каватли уйларнинг турлари ва қурилиши ечими, турар жой иморот қурилишининг турли хиллиги ва чиройлилиги, яшаш уйларининг функциявий-гигиеник сифати, иқтисодий – демография талаблар асосида турар жой уйларнинг турлари ва ривожланиш тенденциялари ва уларнинг квартираларида керакли қулайликларни яратишга йуналтирилган.

Диссертация ишида асосий илмий натижалар ва хулосалар қуйидагилардан иборот:

1. Самарканд шаҳри шароитида урта каватли турар жой уйларини лойиҳаларининг такомиллаштириши ҳамда эксперименталл лойиҳалар ва қурилиши ижтимоий-демографик табиий иқлим шароитларга мослаштиришга қарамай шундай турар-жой биноларнинг турлари қулланилаётгани, улар бу талабаларга тулик жавоб бермайди.

2. Асосий факторларнинг системали тизими турар жой биноларининг лойиҳалаш ва қурилишига таъсир қиладиган асосий омилларнинг комплекс ва системали таҳлили ўрта каватли турар жой архитектурасига, янги типологик ва турар жой қурилиши тажрибалари ва талабаларини ўрганиш эса янги талабларни аниқлашга имконият яратади. Бу талабалар Зарафшон воҳаси шаҳарларида қулай турар жойларнинг янги турлари, композицияси, приворд натижада қурилиши сифати ва қурқамлигини оширишга имконият яратади.

3. Ўзбекистон республикасининг шу жумладан Зарафшон водийсини иссиқ иқлимини ҳисобга олинган бўлса, турар жой уйлар ва уларнинг квартираларда ҳавонинг оптимал ҳаракатини ҳамда микроиқлимини яхшилаш, биноларни оптимал биофизиологик ва гигиеник, ва психологик параметрларини аниқлаш ва таъминлаш фақат архитектура ва шаҳарсозлик воситалари ёрдамида амалга оширилиши керак.

4. Республикамиз ва хориж мамлакатларининг урта каватли турар жой уйларни лойиҳалаш ва қурилиши тажрибасидан, уларни энг илғор турлари ва блок-секция ва блок-квартиралари танлаб олинди ва шаҳарсозлик талаблари аниқланди .

5. Хар бир ўрта қаватли тураржой бинолари турларининг ўзига хослиги, уларга специфик ва оптимам функциявий- хажмий ва режавий тузилишига, хажмий-фазовий ва композитциясига эга эканлиги аниқланди.

6. Ўрта қаватли турар жой уйларининг архитектуравий-режавий ва хажмий-фазовий композицияларини бирга ечишга йуналтирилиши лозимлиги аниқланган. Бу хавонинг эркин ҳаракатланиши учун тураржой уйларида ёзги ривожлантирилган хоналар ва очик бог ховличаларнинг булиниши такозо этади.

Ундан ташкари ўрта қаватли турар жой уйларнинг тузилишига махсус соя берувчи, шамоллатиб турувчи аэрацион шахталар элементларнинг (айвонлар, коридорлар, тоқлар учун соябон пергалалар ва бошқалар) киритилишини талаб қилади.

7. Ягона модулли ва конструктив системасини режалаштириш унинг асосида ишда ўрта қаватли туражой уйларининг блок-квартира ва блок-секциялари ишлаб чиқилди ва блок-секция номенклатураси тузилди.

8. Утқазилган илмий тадқиқотларнинг натижалари асосида Самарканд шаҳри шароитида урта қаватли турар жой уйларини режалаштириш тенденцияларини аниқланди ва улар:

- куп секцияли уйлардан ташкари галереяли коридорли кушиб ишланган ва терассани структураларини турар жой иморат қурилишида кенг қўллаш;

- янги структураларнинг тузилишида ривожлантирилган ёзги хона – ховли – богча, галерея бог-куча, коридор – бог – кучаларни жорий этиш;

- куп секцияли уйнинг зина (лестница) тугунида зина (лестница) – қўшнилар мулоқотда булиши учун ёзги – ховли бог таклифи;

- урта қаватли уйларнинг зина (лестница) тугунларини ҳозирги замон талабларидан келиб чиқиб уни ривожлантириш ва фасадда композициянинг асосий акцентига айлантириш таклифи;

Бу янги тамонлар урта қаватли турар жой уйларни ривожлантириш ва архитектурасининг сифатини оширишга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. **Каримов И.А.** Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида.Т., Ўзбекистон 1997.
2. **Каримов И.А.** Узбекистан на пути углубления экономических реформ. Т., Ўзбекистон 1996.
3. **Каримов И.А.** Узбекистон мустақиллика эришиш остонасида Т.: Ўзбекистон 2011 й.
4. Программа углубления экономических реформ в строительном комплексе Республики Узбекистан на 1999-2001 годы.Т.1998.
5. КМК – 2.08.04-94 - “Турар жой бинолари”, Тошкент.2003
6. **Азгальдов Г. Г.**, Квалиметрия в архитектурно-строительном проектировании. М.: Стройиздат, 1989.
7. Архитектурное проектирования жилых зданий. / Под ред. .В.Лисицинанна, В.Л. Пашковского, З.В.Петунина М.: Архитектура-С,2006.-488с.
8. **Бархин Б.Г.** Методика архитектурного проектирования. М.: Стройиздат, 2003.
9. **Богомолов И.И.** Начала проектирования жилища. Пенза: ПГАСА,2000-60с
10. **Валиев Р. М., Эсенов А. Е.** Некоторые вопросы оздоровления городских среды в условиях Узбекистана, строительство и архитектура Узбекистана 1979, № 9.-14-15 с.
11. **Виншу И.А.** Архитектурно – планировочная организация сельских населенных пунктов М.: Стройиздат, 1986.
12. **Гитберг В. Д.** Учёт факторов внешней среды в процессе проектирование. Жилищное строительство, 1977, № 2, с.21-22.
13. **Губеренский Ю. Д., Лицкевич В. К.** Жилище для человека. М.: Стройиздат, 1990.
14. **Джаббар О. С.** Новый тип жилища для Бухары. Строительство и архитектура Узбекистана, 1980, № 7, с.24-28.
15. Жилая ячейка в будущем./ Научн. ред. Б.Р.Рубаненко, К.К. Карташова. М.: Стройиздат, 1982- 198с.

16. **Змеул С.Г., Маханько С.Г.** Архитектурная типология зданий и сооружений. М; Стройиздат, 2001-240с.
17. **Кадырова Т.Ф.** Пути архитектурного возрождения Узбекистана за XX – вв. (традиции и современность) Ташкент 2007.
18. **Кандилис Ж.** Стать архитектором. М.: Стройиздат, 1979.
19. **Карташова К. К.** Формирование архитектурно - планировочной структуры городского жилища на социально - демографической основе. М.: 1986.
20. **Карташова К. К., Благовидова Н.Г.** Социально-пространственная модель доходного дома как прообраз современного городского жилища. Известия вузов. Строительство. 2001 №4-с. 114-122
21. **Коваленко П.П., Орлова Л.Н.** Городская климатология: Учеб. пособие для вузов. М.: Стройиздат, 1993-144с
22. **Лавров В. А.** Градостроительская культура Средней Азии.- М.: Госиздат, Архитектуры и градостроительства, 1950. с.
23. **Лицкевич В. К.** Жилище и климат. М.: Стройиздат, 1984.
24. **Матусевич Н.З., Товбин А. Б., Эрмант А. В.** Ориентиры многообразия. Л., Стройиздат, 1976, -216 с.
25. **Махкамов А. А.** Сельские жилые дома юга. М.: Стройиздат, 1984.
26. **Махлакова Т.Г.** Архитектура двадцатого века. М.: АСВ, 2001 – 200с.
27. **Махлакова Т.Г.** Функция, конструкция, композиция в архитектуре:/ Учебник М.:АСВ, 2002.-256с.
28. **Ю. Мирошниченко, Г. Коробовцев.** «Творческая направленность в развитии архитектуры жилища Узбекистана» строительство и архитектура Узбекистана 1186 № 2.3.
29. Нормы планировочных элементов. Жилые дома. М.: Стройиздат, 1975.
30. **Оболенский Н.В.** Архитектура и солнце. М.: Стройиздат, 1988.
31. **Петрова З.К.** Многоэтажные коридорные жилые дома. М.: Стройиздат, 1980.

32. **Римша А.Н.** “Город и жаркий климат” “Краткий обзор урбанизации территорий жаркого климата (Азия, Африка, Латинская Америка и 4-й строительско-климатический пояс СССР)” Москва стройиздат 1975.
33. **Розенблюм С.А., Шахназарова.** Приквартирные садики в многоэтажном жилище. Строительство и архитектура Узбекистана, 1973, № 1, -20-25 с.
34. **Русанова Л. Н., Долгушина О. П.** Жилые здания. Архитектурно-планировочные решения жилища для семей из трех поколений./ М.: Центр науч.-техн. Информации по гражданскому строительству и архитектуре, 1981.-Выпуск 5-39с.
35. **Сухонов И. С.** Лучистая энергия солнце и архитектура.-Тошкент: Фан, 1978.-224 с.
36. **Тоштемиров Р.Т.,** Сохранить народное зодчество Узбекистана. – Декоративное искусство СССР, 1976, № 7, с. 43-45.
37. **Тоштемиров Р.Т.,** К вопросу применения дома коридорного типа в сухом жарким климате Узбекистана. в кн.: Вопросы градостроительства в условиях жаркого климата:-Ташкент, 1982, с. 55-60.
38. **Таштемиров Р.Т.** Развитие структуры и объёмно-пространственной организации дома в галерейного типа в условиях жаркого климата. В кн.: Вопросы градостроительства в условиях жаркого климата:-Ташкент, 1982, -156с.
39. **Убайдуллаев Х.М. Иногамова М.** “Турар жой ва жамоат бинолари типологиялари асослари”. Тошкент 2009й.
40. **Фирсанов В. М.** Архитектура гражданских зданий в условиях жаркого климата. М.: Высшая школа, 1982.
41. **Шевцов К. К.** Проектирование зданий для районов с особыми природно-климатическими условиями. М.: Высшая школа, 1986.
42. **Узбекистон архитектураси ва қурилиш журнали.** 2000-2011 йиллар
43. **Хориж мамлакатлари архитектура ва қурилиш журналлари** 2000-2011 йиллар
44. **Интернет материаллари.**